

การเมืองภายใน การเมืองภายนอก และการสืบราชสมบัติ

การเมืองภายในและการเมืองภายนอก

พระอำนาจในทางการเมืองของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

เมื่อได้พิจารณาจากพระกรณียกิจของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในด้านต่าง ๆ ตลอดพระชนม์ชีพ อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงมีพระอำนาจในด้านการเมืองมากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลใด ๆ ยกเว้นกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษไม่ว่าจะเป็นการเมืองภายในหรือการเมืองภายนอกก็ตาม บทบาทในด้านการเมืองภายในที่เห็นเด่นชัด คือการวางนโยบายสร้างเสถียรภาพให้กับราชบัลลังก์ คือการกำจัดเสี้ยนหนามแผ่นดิน ในขณะนั้นก็ได้แก่ โอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงยับยั้ง เพราะทรงพระเมตตาพระนัคคาคือ เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงษ์จึงขอพระราชทานชีวิตไว้ทั้งสิ้น¹ การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้ปฏิบัติตามที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททูลขอ เป็นเหตุให้เกิดกบฏเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์านุชิต (เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงษ์) ในรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงต้องจัดการตั้งสมเด็จพระปิตุลาทรงพระคำริไว้² จะสังเกตเห็นได้ว่า แม้วิธีการของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะเป็นวิธีที่รุนแรงและเด็ดขาด แต่ก็เป็นวิถีทางที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมมากกับสถานการณ์ในขณะนั้น นอกจากการวางนโยบายสร้างเสถียร-

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... , เล่ม 2, หน้า 447.

² สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 14-5.

ภาพให้กับพระราชบัลลังก์ตั้งแล้ว พระองค์ก็ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่ว ๆ ไปในด้านการวางนโยบายการก่อสร้างประเทศ ทั้งในด้านการเมือง จักรและด้านพุทธจักร และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการต่างประเทศซึ่งเป็นเรื่องของ การเมืองภายนอกก็จะไกล่เกลี่ยในลำดับต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์จะทรงดำรง ตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่สำคัญตั้งแล้ว ก็มีข้อที่น่าสังเกตคือ อันควบบท กฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลที่ 1 นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ได้มีส่วนร่วมเป็นที่ พิเศษแต่อย่างใด ส่วนผู้ที่มิพบบาทใดแก่คณะเสนาบดี บุโรหิตที่มีความสันตติกรรมเป็นที่ พิเศษในการวางควบบทกฎหมายต่าง ๆ เท่านั้น¹ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะกรมพระ- ราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทไม่ทรงสันตติในด้านการวางนโยบายให้รอบคอบและสุขุมก็เป็น ได้ เพราะพระองค์มักจะวางนโยบายที่เด็ดขาดและรุนแรงตามวิสัยของนักการทหารนั้น- เอง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงไม่ปรารถนาให้พระองค์เข้าร่วม พิเศษในตำแหน่งนี้ และอีกสาเหตุหนึ่งซึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่ากรมพระราชวังบรมมหาสุรสิง- นาททรงมีพระภารกิจในด้านการราชการสงครามอยู่ตลอดพระชนม์ชีพจึงไม่มีเวลาสำหรับงาน ในตำแหน่งนี้

แม้ว่าพระองค์จะมีส่วนร่วมในวงการเมืองภายในตั้งแล้ว แต่เมื่อเปรียบ เทียบกับวงการเมืองภายนอก พระองค์ทรงเข้าเกี่ยวข้องกับมากมายทีเดียว โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการวางนโยบายบริหารราชการหัวเมือง และเมืองประเทศราช ตลอดจนวางนโยบายรักษาชายพระราชอาณาเขตให้มั่นคง เพื่อตัดหนทางพม่าเข้าศึกให้ มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

¹ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 1-3.

ในเรื่องการวางนโยบายบริหารราชการหัวเมืองและประเทศราช พระองค์ได้รับมอบอำนาจจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชอย่างเต็มที่ เช่น ในคราวเสด็จไปจัดการปกครองหัวเมืองเชียงใหม่¹ ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองร้าง โดยให้คำนึงถึงภัยจากพม่าเป็นหลักสำคัญ ดังนั้นในการจัดการปกครองหัวเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ จึงจำเป็นต้องแต่งตั้งพระยาภาวดีเจ้าเมืองลำปางซึ่งมีความสามารถในราชการสงครามให้ปกครองเชียงใหม่สืบมา นอกจากนี้ หัวเมืองประเทศราชอื่น ๆ เช่น เขมร และลาว พระองค์ก็มีส่วนร่วมเป็นที่ปรึกษาสำคัญในการลงอาญาเจ้าประเทศราชที่คึกคกฏ เช่น ลงอาญาประหารชีวิตพระยาบังกลีมาเจ้าเมืองกำแพงเพชร ลงอาญาจำขังเจ้านันทเสน เจ้านครลานช้าง² และในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาของพระเชษฐาในการเลือกสรรแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่เพื่อปกครองประเทศราชดังกล่าวนี้ด้วย

ส่วนในเรื่องของการวางนโยบายการรักษาชายพระราชอาณาเขตใหม่มั่นคงเพื่อหาทางตัดกำลังฝ่ายพม่าซึ่งตกใจกลัวมากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น ปรากฏว่าพระองค์มักจะมีนโยบายที่รุนแรงและเฉียบขาด แต่เป็นการวางนโยบายที่มีประสิทธิภาพและคำนึงถึงการณ์ไกลกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตามแบบฉบับของนักการทหาร อย่างไรก็ตาม นโยบายของพระองค์มักจะถูกยับยั้งอยู่เสมอ และก็เกิดผลร้ายในภายหลังหลายครั้ง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่สำคัญคือ การที่ทรงเสนอความเห็นให้ทำลายเมืองทวาย³ เพื่อจะได้ไม่เป็นที่ตั้งมั่นของข้าศึก แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงเห็นด้วย เพราะตั้งพระทัยจะให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายไทยในการเข้าโจมตีเมืองหลวงของพม่า แต่

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 496.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 453.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 224.

เหตุการณ์ในชั้นปลายหาเป็นเช่นนั้นไม่ กลับเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายพม่าครั้งที่กรมพระราชวัง-
บรมมหาสุรสิงหนาททรงคาดการณ์ไว้ ยังมีอีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งไม่ตรงกับความหมายในหัว-
ข้อของการรักษาชายพระราชอาณาเขตที่เดิวนัก แต่เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงการ
วางนโยบายที่หลักแหลมและเห็นเหตุการณ์ไกลไต่ถูกทองและแม่นยำกว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาก คือ เรื่องการที่กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงไม่ไว้
พระทัยองเชียงสือผู้ลี้ภัยการเมือง ที่หลบหนีออกไปภูบ้านภูเมือง กรมพระราชวังบรมมหา-
สุรสิงหนาททรงเกรงว่าต่อไปอาจจะเป็นภัยต่อลูกหลานจึงออกติดตามเพื่อจับกุม แต่พระ-
เชษฐาทรงห้ามปรามไว้คอยให้เหตุผลว่า "เขียนค้วยมือจะลมค้วยเท้าไม่สมควร" ¹ พระ-
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยังคอยให้ความช่วยเหลือองเชียงสือตลอดมา เหตุ-
การณ์ระหว่างญวนกับไทยที่เกิดขึ้นในรัชกาลต่อมา ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าญวนหาได้สวามิภักดิ์
ต่อไทยตลอดไปไม่ และยังกลับสร้างความเคืองแค้นแก่ไทยอีก ในตัวอย่างดังกล่าวนี้อาจ
กล่าวได้ว่า ในเชิงยุทธศาสตร์แล้ว กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทมีพระปรีชาสามารถ
ในการวางนโยบายการรักษาความปลอดภัยจากภัยอันตรายที่มาจากภายนอกได้ดี และมีประ-
สิทธิภาพมากกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แม้ว่าจะเป็นวิถีทางที่ค่อนข้างจะ
รุนแรงเกินไปก็ตาม จะสังเกตเห็นได้ว่า การเมืองในรัชกาลที่ 1 ที่กรมพระราชวังบรม-
มหาสุรสิงหนาททรงเกี่ยวข้องอย่างมากมานั้น เป็นไปในลักษณะที่ฉีกแยกไปจากรัชกาล
อื่น ๆ เพราะเป็นระยะของการก่อร่างสร้างประเทศ จึงเน้นหนักไปทางด้านการรักษา
เสถียรภาพให้แก่ราชบัลลังก์ และเน้นหนักไปในเรื่องของการป้องกันภัยอันตรายที่จะคุกคาม
จากภายนอก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา...,
เล่ม 2, หน้า 504.

พระอำนาจในทางการเมืองของกรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษ
และกรมพระราชวังบวรมหาดคีฬเสขย์

สำหรับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 และในรัชกาลที่ 3 เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีพระชนมายุสั้นมาก ดำรงพระอิสริยยศเพียง 7 และ 8 ปี ตามลำดับ จึงไม่อาจค้นพบหลักฐานใ้ควาทรงมีบทบาทในทางการเมืองมากนักประการใด อย่างไรก็ตามสำหรับกรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษนั้น จากหลักฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า

เมื่อในรัชกาลที่ 2 นั้น ตามความที่ข้าพเจ้าได้สืบจากผู้นักผู้ใหญ่เล่าหลายปากยุดิต้องกันว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษยังมีพระชนมอยู่เสด็จลงมาช่วยดูแลราชการต่างพระเนตรพระกรรณเสมอ เวลาเสด็จลงมาประทับที่โรงละครข้างคานตะวันตกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าถ้าหากมีตำแหน่งซึ่งควรเรียกว่าผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณอย่างเรียกในพระราชพงสาวดารฉบับพิพากรวงศ์ก็คือ กรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษทรงบัญชาการในตำแหน่งนั้น มิใช่เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีจะทรงบัญชาถือเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคตแล้ว¹

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพงสาวดารภาคที่ 33 เรื่องบูรพาคภพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 52. และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, เล่ม 1, หน้า 122.

และอีกตอนหนึ่งว่า "...นับว่าพระองค์เป็นกรมพระราชวังบวรซึ่งทรงทำราชการแผ่นดินร่วมกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน หากไซ้ทรงรับแบ่งไปส่วนหนึ่งไม่" ¹ จากหลักฐานที่ปรากฏดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีบทบาททางการเมืองอย่างมากมาย

ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสนีนั้น เท่าที่พบหลักฐานปรากฏว่า ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการวางนโยบายการติดต่อทำสัญญาเป็นไมตรีกับอังกฤษ เมื่อครั้งที่เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เดินทางเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2369 และทรงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาสำคัญและสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระทัยที่จะไม่เป็นไมตรีกับอังกฤษ โดยให้ทรงคำนึงถึงภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นจากประเทศมหาอำนาจในขณะนั้น ² การที่ทรงเข้าเกี่ยวข้องกับการเมืองเพียงครั้งเดียวดังที่ปรากฏหลักฐานดังกล่าวนี้ คงจะเป็นการสนับสนุนความเห็นของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพที่ว่า "ไม่เข้าเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมืองเหมือนพระมหาอุปราชในรัชกาลที่ 2" ³ นั้นคงเป็นความจริง

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระบวรราชประวัติและพระบวรราชนิพนธ์, หน้า 20.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 31.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5, หน้า 223.

พระบรมราชอำนาจในทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพิจารณาจากเครื่องเฉลิมพระบรมราชอิสริยยศอันประกอบด้วยการมีกองทัพบก กองทัพเรือ การเพิ่มตำแหน่งข้าราชการวังหน้า การสร้างพระบรมราชวังให้ใหญ่ยิ่งกว่า เดิม ตลอดจนได้รับภาชีอากรและเบี้ยหวัดเพิ่มเป็นสองเท่าแล้ว น่าจะเป็นที่เข้าใจว่าพระองค์คงมีพระบรมราชอำนาจในการบริหารประเทศ หรือ สั่งราชการแผ่นดินได้เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือไม่ก็คงจะอยู่ในขอบเขตที่จำกัดลงมาคือ รongจากฝ่ายพระราชวังหลวง หรืออย่างน้อยก็ต้องดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่สำคัญยิ่งผู้หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะที่ยังครองราชสมบัติในระหว่าง 15 ปี นั้น ไม่ปรากฏว่าได้แสดงพระบรมราชอำนาจในการสั่งราชการแผ่นดิน หรือ บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งในวงการเมืองภายในและภายนอก (ต่างประเทศ) เลย ซึ่งนับว่าแตกต่างจากกรมพระราชวังบวรมหาดูร์สิงหนาทมาก เพราะแม้จะไม่ได้มีพระยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ยังทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในทางการเมืองได้อย่างเต็มที่ และมากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลใด ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ฐานะของพระองค์ในทางการเมืองกรุงสยามนั้น ได้เป็นที่ยอมรับกันในทางการเมืองว่าพระองค์ไม่มีพระบรมราชอำนาจแต่อย่างใดเลย หลักฐานของการยอมรับฐานะดังกล่าวนี้ได้ปรากฏจากคำพูดของเสนาบดีท่านหนึ่ง [เข้าใจว่าเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)] ได้บอกกับหมอบรัดเลเมื่อต้น พ.ศ. 2398 ภายหลังจากที่ถูกป้อนคำถามว่า การที่ประเทศมีพระเจ้าแผ่นดินสองพระองค์ในขณะเดียวกันนั้นหมายความว่าอย่างไร เสนาบดีท่านผู้นั้นได้ตอบว่า "พระเจ้าแผ่นดินที่สอง ก็คือผู้ที่ไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง" ¹ คำตอบดังกล่าวนี้ย่อมตีความได้สองประการคือ ความหมายแรกคือ การ

¹ G.H. Feltus, ed., Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D., Medical Missionary in Siam, 1835-1873 (Cleveland: 1936), p. 177, as quoted in Moffat, Mongkut the King of Siam, p. 51.

ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงใช้พระบวรราชอำนาจให้สมกับพระบวร-
 ราชอิสริยยศ และอีกความหมายหนึ่งซึ่งหมอบรัดเลย์ได้วิจารณ์ไว้ในบันทึกของเขาว่า พระ-
 องค์คงไม่ได้รับอนุญาตให้มีส่วนร่วมในคณะรัฐบาล และผู้ที่มิมีสิทธิในการบริหารประเทศที่แท้
 จริงนั้นตกแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงผู้เดียว¹ ผู้เขียนรู้สึกว่าการ
 ศักยภาพประการหลังนี้น่าเชื่อถือมากกว่า ทั้งนี้เพราะชาวต่างประเทศที่อยู่ในสมัยนั้น ได้
 ยืนยันว่าตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินที่สองของพระองค์ เป็นตำแหน่งที่ปราศจากอำนาจ²
 หรือแม้แต่ราชทูตอังกฤษซึ่งเข้ามาทำสนธิสัญญาใช้เวลาอยู่ในกรุงเทพฯ เพียงไม่กี่เดือน
 ก็ยังตั้งข้อสังเกตถึงพระบวรราชอำนาจของพระองค์ว่า ตำแหน่งของพระองค์รู้สึกคลุม-
 เครือต่อเขามาก ไม่ทราบว่าจะทรงมีพระบวรราชภารกิจอย่างไรในการปกครอง
 ประเทศ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่เคยพระนามพระบาทสมเด็จพระ-
 พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เขาทราบเลย ตลอดจนการลงพระปรมาภิไธยก็ทรงเลิกใช้ว่า
 "พระเจ้าแผ่นดินที่ 1" ทรงใช้ว่า "พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงสยาม" แทน³ เท่ากับแสดง
 จุดประสงค์ให้ทราบว่ากรุงสยามมีกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวที่มีพระอำนาจในการบริหาร
 ราชการแผ่นดินโดยสิทธิขาด

ดังนั้นเมื่อทราบว่าพระองค์ไม่มีพระอำนาจแต่อย่างใด ก็ย่อมไม่แปลกใจที่คำ
 ประกาศพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ออกในรัชกาลที่ 4 จึงไม่มีพระนามของพระองค์เป็นส่วน
 ใหญ่ ที่ปรากฏพระนามมีเพียงฉบับเดียวเท่านั้น คือ "ประกาศว่าด้วยเขตที่ตั้งฝรั่งจะเข้า-

¹ Ibid.

² S.J. Smith, ed., The Siam Repository I (1869) 62;
 Margaret Landon, Anna and the King of Siam, p. 307.

³ Bowring, The Kingdom and People of Siam, vol. II,
 p. 258.

หรือชื่อใด" ประกาศฉบับนี้ออกเมื่อวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 7 พ.ศ. 2399 ในประกาศฉบับดังกล่าวระบุข้อความไว้ว่า กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ได้ปรึกษากับคณะเสนาบดีเห็นพ้องต้องกันในเรื่องที่จะกำหนดเขตที่จะให้ชาวต่างประเทศ (ตะวันตก) เข้าหรือชื่อที่ทำมาหากินได้¹ ที่พระองค์ทรงมีพระนามปรากฏอยู่ อาจเป็นเพราะทรงเป็นเจ้านายที่คุ้นเคยกว้างขวางในหมู่ชาวต่างประเทศมาแต่ในรัชกาลที่ 3 แล้ว จึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวนี้ด้วย นอกจากนี้พระอำนาจในการเมืองของพระองค์ยังถูกจำกัดขอบเขตยิ่งไปกว่านั้น โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการพิพากษาคดีความคนในสังกัดพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวัง ตลอดจนการพิพากษาคดีความและการควบคุมความประพฤติของพระบรมวงศานุวงศ์และพระบวรวงศานุวงศ์ ดังปรากฏในประกาศ "ชำระความหัวเมืองแลบอกส่งกรุงเทพ ฯ"² (เมื่อวัน 9 ค่ำ พ.ศ. 2401) และในประกาศ "พระราชบัญญัติรับฟ้องความเจ้า แลห้ามเจ้ามิให้ไปไกลพระนคร"³ ตามลำดับนั้น มิได้มีพระนามของพระองค์ในหัวข้อประกาศเลย อันที่จริง อย่างน้อยพระองค์ก็ควรที่จะมีพระนามปรากฏคู่กันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงร่วมรับผิดชอบ ทรงร่วมปรึกษาหารือซึ่งกันและกันในการปกครองราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสองฝ่าย แต่ความเป็นจริงก็มีได้เป็นเช่นนั้น อาจเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ไม่ค่อยจะเอาพระชูระเกี่ยวกับราชการในพระบวรราชวังด้วยเหมือนกัน เพราะปรากฏมีเรื่องไม่สงบเกิดขึ้นในพระบวรราชวังอยู่หลายครั้งถึงได้กล่าวมาในบทก่อนแล้ว

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 200-201.

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 146-9.

³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411, หน้า 78-9.

อย่างไรก็ตาม ตำแหน่ง "พระเจ้าแผ่นดิน" ของพระองค์ก็ยังมีโอกาสส่งอำนาจทางการเมืองเพียงเล็กน้อยในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นเวลารวมเดือน พระองค์ก็จะมอบอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินให้กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกประการ ปรากฏหลักฐานตลอดรัชกาลมีเพียงสองครั้ง คือ ในคราวเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันออกใน พ.ศ. 2400 และเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตกใน พ.ศ. 2402 ทั้งสองคราวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปนานถึงเดือน ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดูแลราชการแผ่นดินและมีพระบวรราชอำนาจเต็มในการสั่งราชการแผ่นดินตลอดจนพระอำนาจในการรับฎีกาซึ่งเป็นพระราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง ก็ได้ทรงมอบให้ตั้งไต่ถามมาแล้วในบทกอน แม้ว่าพระองค์จะได้รับมอบพระราชอำนาจในด้านการเมืองในช่วงเดือนหนึ่งดังกล่าวนี้ พระองค์มิได้แสดงพระราชอำนาจให้ปรากฏว่าทรงไว้วางพระบวรราชอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด เพียงแต่ทรงดูแลความสงบสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นเอง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ เป็นอันหมดภาระรับผิดชอบของพระองค์

จากที่ไต่ถามมาแล้วพึงสังเกตเห็นว่า พระองค์ไม่ทรงมีพระบวรราชอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด ไม่เพียงแต่ไม่เกี่ยวข้องการเมืองภายในอย่างเดียวเท่านั้น การเมืองภายนอกที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ (โดยเฉพาะประเทศตะวันตก) พระองค์ก็ไม่มีสิทธิและอำนาจเท่าที่ควร สังเกตได้จากหลักฐานของราชทูตอังกฤษ คือ เซอร์ จอห์น บาวริง ซึ่งเดินทางมาทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2398 และเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าอย่างจริงจังกับประเทศอังกฤษเป็นประเทศแรก ปรากฏว่าในการทำสนธิสัญญารั้งนี้ บาวริงได้รับความประหลาดใจในบทบาททางการเมืองของพระองค์เป็นอย่างมาก (ภายหลังที่ได้ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเย็นวันที่ 18 เมษายน ซึ่งหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเป็นที่ตกลงกันเรียบร้อยแล้ว) ถึงกับบันทึกไว้ว่า "เป็นที่น่าประหลาดอย่างยิ่งสำหรับข้าพเจ้า เมื่อไต่ถามว่าพระองค์ยังไม่ไต่ถามพระเนตรสนธิสัญญา และข้าพเจ้าก็ได้รับ

ปากกับพระองค์ว่า จะนำมาถวายให้พระองค์ทอดพระเนตร" และเขายังโกลาหลต่อไปอีกว่า "เห็นโคชัคที่เคียวว่า จะควยเหตุผลที่ว่าทรงระแวงระวัง หรือ เหตุผลที่ไม่เอาพระทัยใส่ตอกิจการบ้านเมืองก็ตาม พระองค์ก็โคพยายามที่จะหลีกเลี่ยงการมีบทบาทสำคัญในกิจการเหล่านั้น" ¹ ที่เขารู้สึกประหลาดใจมากเช่นนี้ เพราะไม่คาดคิดมาก่อนว่าพระองค์จะยังมีโคทอดพระเนตรสนธิสัญญาและที่ยิ่งตกใจไปมากกว่านั้นก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโคตรัสกับเขาว่า ก่อนที่จะตัดสินพระทัยทรงสละท้ายเกี่ยวกับเงื่อนไขต่าง ๆ ในสนธิสัญญานั้น พระองค์จะต้องปรึกษากับสมเด็จพระอนุชาธิราชเสียก่อน ² ความรู้สึกที่บาวริงโครับก็ยอมทำให้บาวริงเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะตรัสไม่ตรงข้อเท็จจริง อันที่จริงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะไม่ได้ตั้งพระทัยจะทำเช่นนั้น แต่ที่ตรัสเช่นนั้นจะเป็นเพราะทรงประวิงเวลาไว้เพื่อพิจารณาให้รอบคอบก็อาจเป็นไปได้ และเมื่อเห็นสมควรแล้ว จึงทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจและสิทธิ์ขาดในการอนุมัติให้ลงนามในสนธิสัญญาโคทันทีโดยไม่ต้องปรึกษากับสมเด็จพระอนุชา

จากสนธิสัญญาฉบับแรกในครั้งนี้ ก็ยอมแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีบทบาทในการถกปัญหา ร่วมปรึกษาในการร่างสนธิสัญญาเลย ส่วนผู้ที่มิอาจโคแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้านองยา เชอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เท่านั้น สังกัดโคว่า เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคักว่าบทบาทสำคัญในการครั้งนี้ยังเห็นโคชัด สิ่งทีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทบาทในสนธิสัญญาก็เพียงแต่ลง

¹ Bowring, *op. cit.*, vol. II, p. 325; M.L. Manich Jumsai, *King Mongkut and Sir John Bowring* (Bangkok: Chalermnit, 1970), pp. 222-3.

² Bowring, *op. cit.*, vol. I, p. 447.

พระปรมาภิไธยมอบอำนาจให้กับคณะกรรมการทำสนธิสัญญา ซึ่งเป็นการแสดงอำนาจใน
ฐานะที่ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สองเท่านั้น และในกาลต่อมาเมื่อกรุงสยามได้ทำ
สนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2399 นั้น พระองค์ทรงไว้ซึ่งพระบวร-
ราชอำนาจในการลงพระราชลัญจกรแต่งตั้งคณะกรรมการร่างสนธิสัญญาในทำนองเดียวกัน
ทุกครั้งไป¹ นอกจากนี้พระองค์ยังได้รับความเคารพในพระบวรราชอำนาจทางการ-
เมืองจากรัฐบาลกรุงสยามอีกเพียงเล็กน้อย คือ การคัดเลือกตัวแทนของพระองค์ไปร่วม
เป็นคณะทูตที่ไปเจริญไมตรียังต่างประเทศ โดยกำหนดไว้ว่าถ้าส่งทูตไปสามคน ฝ่ายพระ-
บวรราชวังก็เป็นตรีทูต ถ้าส่งไปสองคนก็เป็นอุปทูต² ดังปรากฏในคราวส่งคณะทูตไปลอน-
ดอนใน พ.ศ. 2400 ก็มีหม่อมทิพย์พิทักษ์เป็นตัวแทนของพระองค์³ และในคราวส่งทูต
ไปเจริญไมตรียังประเทศฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2404 ก็มีพระณรงค์วิจิตรเป็นตัวแทนฝ่ายพระ-
บวรราชวังร่วมคณะเป็นตรีทูต⁴

ในเมื่อพระองค์ไม่ทรงมีอำนาจในทางการเมืองดังกล่าวแล้ว หน้าที่ของพระองค์
ที่ทรงปฏิบัติต่อราชการต่างประเทศก็เป็นเพียงรับแขกเมือง รับรองเลี้ยงดูตามประเพณีเท่า-
นั้น นอกจากนี้ก็มีหน้าที่ตอบพระราชสาส์นที่ทรงได้รับจากต่างประเทศ ซึ่งก็ไม่เกี่ยวข้อง

¹ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไปยัง
ประเทศต่าง ๆ ภาค 1 (พระนคร. โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 18, 138.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ลักษณะพระราชสาส์นแลสารต่าง ๆ"
วชิรญาณ, I (ธันวาคม, 2427) 216.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5,
หน้า 10.

⁴ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเดิม, หน้า
40.

กับการเมืองเลย¹ ในเรื่องพระราชสาส์นนี้พระองค์ทรงพิถีพิถันในการใช้ถ้อยคำภาษาอังกฤษมาก แม้แต่ในบทความง่าย ๆ พระองค์ยังต้องใช้ราชาเลขานุการเพื่อมิให้มีข้อผิดพลาด และพระองค์ยังพิถีพิถันในเรื่องลายพระหัตถ์คือต้องคัดอย่างงดงาม² ในเรื่องการรับรองเลี้ยงคนแขกเมือง พระองค์จะสนทนาปราศรัยแต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาการที่พระองค์สนพระทัย และมีอยู่หลายครั้งที่พระองค์จะพยายามหลีกเลี่ยงคริสต์ถึงเรื่องการเมือง โดยเฉพาะในคราวที่ไดคอนรับเซอร์ จอห์น บาวริง³ และในโอกาสที่ไดคอนรับทาวน์เซนด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) พระองค์ก็ปราศรัยเรื่องประวัติศาสตร์อเมริกาที่พระองค์สนพระทัยจนจดจำชื่อประธานาธิบดีโคทุคน ยกเว้นคนก่อนประธานาธิบดีเพียซ (Pierce)⁴ อย่างไรก็ตามการปฏิบัติพระภารกิจในคานนี้ หาได้กระทำสม่ำเสมอตลอดรัชกาลไม่ ถ้าหากพระองค์มิได้ประทับในพระนคร การคอนรับแขกเมืองก็ต้องงดไปโดยปริยาย เช่น ในโอกาสที่ ลอร์ด จอห์น เฮย์ (Lord John Hey) เดินทางมาเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2405 ก็ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้า เพราะพระองค์ประทับอยู่ที่มานส์ทา⁵

¹ พระราชสาส์นของพระองค์ที่พระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ คีพิมพ์ใน Smith, op. cit., IV (1872), 410-12, 420-23, 432, 433-8, 449-55, 464.

² Smith, op. cit., I (1869), 63.

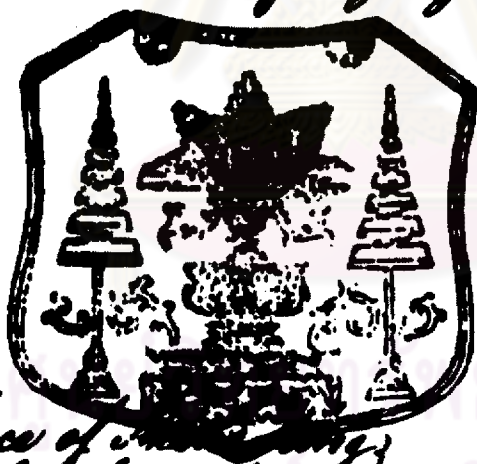
³ Bowring, op. cit., vol. II, p.331, Jumsai, op. cit., p.226.

⁴ Moffat, op. cit., p. 75.

⁵ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227", หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทย, เล่มคินสอขาว, เลขที่ 36, เรื่องมูลกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เรื่องเรือรบอังกฤษเข้ามาถึงนอกสันดอนใน จ.ศ. 1224.

To His Excellency Sir John Bowring
Governor of Hongkong, Minister Plenipotentiary
to the Emperor of China &c &c,

Sir
It gives me great pleasure to
hear of your Excellency's arrival in Siam as the
representative of my most gracious Sovereign
Queen Victoria. It will afford me great pleasure
to meet and welcome you personally to Siam,
in the near time of my your acceptance of a
few Siamanufacts. &c, &c, with the
assurance of my high respect

I remain Sir
Your faithfully
S. Chulalongkornrajavidyalaya
Second King of Siam &c,

Palace of the King
April 2nd 1866.

สมเด็จพระบรมราชาธิบดีพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
The Kingdom And People of Siam By Sir John Bowring, F.R.S.

ลายพระบรมราชหัตถ์เลขาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึง Sir John Bowring ราชทูตอังกฤษ เก็บทางมาเมื่อ พ.ศ. 2398

อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์มิได้มีอำนาจในการทำสนธิสัญญาซึ่งเป็นอำนาจทาง
การเมืองภายนอกโดยตรงก็ตาม ทางคานตางประเทศ ยังได้ถวายความเคารพมายัง
พระองค์ เป็นอันว่า มีพระราชสาส์นมาถึงบ้าง มีของทรงยินดี (เครื่องบรรณาการ) มา
ถวายบ้าง นอกจากนั้น ก็ยังได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากต่างประเทศอีกด้วย เช่น
จากประเทศฝรั่งเศส ทรงได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์แกรนด์ออฟฟิเซอร์ (Grand
Officer) และหนังสือสำคัญ (Diploma) กำกับด้วย อันมีพระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน
ฝรั่งเศสด้วยใน พ.ศ. 2406 และ 2408 ตามลำดับ ¹ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ
บางครั้งฝ่ายต่างประเทศยังให้ความเคารพและสงวนพระบวรราชอำนาจของพระองค์ถึง
กับส่งสาส์นมา เพื่อปรึกษาขอความเห็นในการแต่งตั้งกงสุลสยามในต่างประเทศโดยเฉพาะ
ที่ปารีส เช่นเดียวกับที่โศงมาถวายฝ่ายพระราชวังหลวง ดังปรากฏใน พ.ศ. 2404
มองตินญี่ (Montigny) ราชทูตฝรั่งเศสได้มีสาส์นมาถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า-
อยู่หัวเพื่อขอพระราชทานความเห็นในการแต่งตั้งเมอซีเออร์ อาเมเคเคะเรอันเป็นกง-
สุลสยามในปารีส ² แต่ผลจะปรากฏอย่างใดนั้น ไม่อาจทราบได้ เพราะไม่ปรากฏหลัก-
ฐานว่าทรงมีพระราชสาส์นตอบไปอย่างไร เข้าใจว่าชาวฝรั่งเศสผู้นั้นคงไม่ได้รับพิจารณา

¹ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... , หน้า 41, 53.

² "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", หอสมุดแห่งชาติ, สมุทไถคำ, แผ่นดินสอดขาว,
เลขที่ 47, เรื่องหนังสือมองตินญี่ กรวยทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขอให้ตั้งกงสุล-
ไทยในปารีส. สำหรับชื่อเมอซีเออร์ อาเมเคเคะเรอัน ผู้เขียนไม่สามารถค้นหาชื่อ
เป็นภาษาฝรั่งเศสได้ เพราะในจดหมายเหตุมิได้มีภาษาฝรั่งเศสกำกับไว้.

ให้เป็นกงสุลสยามแน่นอน เพราะปรากฏว่ากงสุลสยามคนแรกในปารีสใน พ.ศ. 2406 มีชื่อว่าเมอซีเออร์กีเครแทน ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสยามบุรุษรัก¹

พึงเห็นได้ชัดเจนที่เรียกว่า พระองค์ไม่ทรงมีพระอำนาจทางการเมืองใด ๆ เลย ไม่ว่าจะเป็นการเมืองภายในหรือภายนอก แต่ในความรู้สึกของคนไทยและคนต่างประเทศยังคงมีความเชื่อมั่นว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระบวรราชอำนาจในด้านนี้อย่างเต็มที่²

เหตุใดพระองค์จึงไม่มีอำนาจทางการเมืองและไม่ทรงเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมืองเท่าที่ควร อาจพิจารณาได้สามประเด็นคือ ประเด็นแรก พิจารณาจากพระจริยวัตรของพระองค์ ประเด็นที่สอง พิจารณาจากท่าทีฝ่ายรัฐบาล ประเด็นที่สาม พิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างวังหลวงและวังหน้า

ในประเด็นแรก ที่พระองค์ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง อาจเป็นเพราะทรงผิดหวังในราชสมบัติ ไม่ได้รับเลือกจากคณะเสนาบดีแต่กลับแต่งตั้งให้พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ไม่มีอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด และเมื่อประสูติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นเจ้าฟ้าพระองค์แรกใน พ.ศ. 2396 ยิ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงหมกหมองเป็นคำรบสอง³ อาจเป็นเพราะเหตุ

¹ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... หน้า 44-5. สำหรับชื่อเมอซีเออร์กีเครแทนก็เช่นเดียวกัน ผู้เขียนไม่สามารถค้นหาชื่อเป็นภาษาฝรั่งเศสได้ เพราะในพระราชสาส์นดังกล่าวมิได้มีภาษาฝรั่งเศสกำกับไว้.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5, หน้า 163.

³ Cowan, op. cit., p. 58.

นี้ ทำให้พระองค์ไม่พอพระทัยที่จะเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง และหันเหพระจริยาวัตรของพระองค์ไปตามความพอพระทัย นักเขียนในสมัยนั้นได้ตั้งข้อสังเกตและบันทึกถึงพระจริยาวัตรของพระองค์อันเป็นความพอพระทัยของพระองค์ในขณะนั้น เช่น นางแอนนา เลียวโนเวนกล่าวไว้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหันเหพระปรีชาญาณไปในงานการก่อสร้างอย่างใดมพระองค์ภายในพระบรมราชวัง แทนที่จะมีพระบรมราชประสงค์ในราชบัลลังก์¹ ในจดหมายเหตุของเซอร์ จอห์น บาวริง ก็ได้ตั้งข้อสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระภารกิจอันใดหรือ ในเมื่อพระองค์มิได้สนพระทัยในวิชาการเดินเรือ และวิชาคำนวณเครื่องยนต์กลไก ดังที่เคยปฏิบัติมาแล้ว² และในวารสาร The Siam Repository ได้กล่าวว่า "ความเปลี่ยนแปลงของเจ้าฟ้าน้อย [เมื่อได้ครองราชย์เป็นกรมพระราชวังบวร ฯ] คือการที่พระองค์ได้กลายเป็นผู้ที่มีผู้รู้จักน้อยลง ตำแหน่งเช่นนี้ก็ไม่ดีสำหรับการส่งเสริม หรือ การใช้พระปรีชาญาณให้ได้อย่างเต็มที่"³ และยังคงกล่าวต่อไปอีกว่า "พระองค์เป็นสุภาพบุรุษที่ปฏิบัติพระบรมราชธุระส่วนพระองค์เคร่งครัดยิ่งกว่าเมื่อพระองค์เป็นเจ้าฟ้า และอุทิศพระองค์ให้แก่กรมต่าง ๆ ซึ่งไม่ก่อให้เกิดความระแวงสงสัย"⁴

นอกจากพระจริยาวัตรของพระองค์ดังกล่าวแล้ว อาจสืบเนื่องมาจากประเด็นที่สอง ซึ่งเป็นท่าทีของฝ่ายรัฐบาลของกรุงสยามในขณะนั้นที่คงไม่ปรารถนาที่จะให้พระองค์เข้าร่วมงานกับฝ่ายรัฐบาล ดังคำบอกเล่าของเสนาบดีท่านหนึ่งซึ่งเข้าใจว่าเป็นสมเด็จพระ

¹ Landon, op. cit., p. 307.

² Bowring, op. cit., vol. II, p. 257.

³ Smith, op. cit., I (1869), p. 63.

⁴ Ibid.

เจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ที่บอกกับหมอบรัดเลถึงได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะตระกูล
 บุณนาคได้เข้าครอบงำอำนาจทางการเมืองเสียสิ้น หากสิ้นสมเด็จเจ้าพระยาทั้งสอง (สม-
 เด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) แล้วพระองค์
 อาจจะมีบทบาทมากกว่านี้ก็ได้¹ สำหรับเหตุผลนี้อาจเป็นความจริงที่ว่าพวกบุณนาคก็ค-
 ขวางพระองค์ ดังนั้นพระองค์จึงสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้มากมายเพื่อป้องกันภัยจาก
 ตระกูลบุณนาค โดยเฉพาะเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ซึ่งมีอำนาจมากภายหลังจากที่สมเด็จเจ้า-
 พระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (บิศา) และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (อา) ถึงแก-
 ่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2398 และ 2400 ตามลำดับ

ประเด็นสุดท้าย อาจสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้ง-
 สอง หากว่ามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ราบรื่นต่อกัน ก็ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ฝ่าย
 หนึ่งนำใจเข้าช่วยราชการงานเมืองอย่างเต็มที่อย่างเช่นในรัชกาลที่ 2 แต่ในรัชกาลนี้
 หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความสัมพันธ์ระหว่างวังหลวงวังหน้าในรัชกาลนี้ เมื่อพิจารณาจากเหตุ-
 การณ์ในรัชกาลที่ 3 ดูเหมือนว่าสนิทสนมเป็นมิตรกัน แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติแล้ว ทั้ง ๆ ที่พระองค์สถาปนาให้พระอนุชาดำรงพระบวร-
 ราชอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นเกียรติยศที่สูงกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 องค์ใด ๆ ในราชวงศ์จักรี ความสัมพันธ์ที่ดีก็คลี่คลายลดน้อยถอยลงไปกลายเป็นความระ-

¹ Bowring, op. cit., p. 303; Jumsai, op. cit., p. 210.
 สำหรับเหตุผลอื่น Mr. Knox เป็นผู้บอกกับบารวิง.

แวงสงสัย ความหวาดกลัวและแม้แต่ความเกลียดชัง¹ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงมีไปถึงราชทูต (ที่เป็นตัวแทนฝ่ายวังหลวง) ซึ่งเดินทางไปเจริญไมตรี ณ กรุงลอนดอนใน พ.ศ. 2400 ฉบับลงวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2401² และจะเห็นได้จากสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ปฏิกริยาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่แสดงออกต่อบทความที่มอบหมายให้หมอมาร์ค แลแปลเป็นภาษาอังกฤษ

ในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ฉบับดังกล่าว ไม่เพียงแต่จะให้ข้อเท็จจริงแก่ชาวโลบบางเรื่องเกี่ยวกับการหวาดระแวงและอิจฉาริษยาที่พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ทรงมีต่อกันแล้วเท่านั้น ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ยอมรับว่าพระอนุชาทรงมีพระบุคลิกที่ดีเกินกว่าพระองค์ นอกจากนี้ ยังมีเรื่องที่ไม่สลักสำคัญที่พระองค์ทรงวิตกยิ่งนักซึ่งเป็น

¹ Cowan, op.cit., p.53 และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 19, หน้า 136-7. "พระองค์เจ้าคารม ตรีศิกาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ตรัสแล้วว่า เมื่อตอนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ แรกประสูติ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ทรงนิพนธ์บทเห่เดือนฉาย แต่ทรงโกรธเคืองกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เลยไม่ฉาย" คำบอกเล่านี้ย่อมเป็นการยืนยันให้เห็นว่าทรงมีเรื่องชดเคืองกันมาแต่เริ่มต้นรัชกาลแล้ว

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5, หน้า 161-5.

แต่เพียงคำเล่าลือที่ว่า พระอนุชาที่กำลังทหารมากกว่าผู้ใดในราชอาณาจักร¹ การที่ทรง
 วิตกเช่นนี้อาจเป็นเพราะทรงระแวงว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะก่อการ
 กบฏเช่นนั้นกระมัง² นอกจากนี้ ยังมีข้อความอีกตอนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรง
 กังวลพระทัยในเรื่องของพระองค์ที่ทรงผนวชนานทำให้ไม่มีบทบาททางการเมืองภายใน
 และภายนอกระหว่างรัชกาลที่ 3 เหมือนสมเด็จพระอนุชา และประกอบกับการที่สมเด็จพระ
 อนุชาทรงมีความสามารถในด้านการต่างประเทศ ด้านวิทยาการสมัยใหม่ อันความ
 เป็นอัจฉริยบุรุษของพระอนุชาในด้านการต่างประเทศดังกล่าว ทำให้มีคนลือไปว่า "เมื่อ
 แยกเมืองเขามาหา วังหน้าต้องแอบข้างหลังสอนให้พูด จึงพูดกับแขกเมืองได้"³ ข้อความ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162-3. "...การซึ่งทูตไปประพฤติ [ความประพฤติ
 ของทูตไทยเช่นขอขมเงินรัฐบาลอังกฤษชื่อของ] ข้าพเจ้าไม่คิดเห็นอะไรหามิได้ เห็นว่า
 ขอบอยู่หมัด วิตกอยู่น้อยหนึ่งไปพูดว่าทหารวังหลวงมี 1000 คน ทหารวังหน้ามี 500 นั้น
 นึกที่จริงไป เขาก็จะมีจับปลัดไคฤา ที่จริงทหารวังหลวงมีที่กองพระพลจำนวน 800 เศษ
 รักษาองค์เป็นปลายหอก 400 เศษ กับพวกเกณฑ์หัดทหารใหม่อีก 300 เศษ เท่านั้น ทหาร
 วังหน้าพวกญวนถึง 600 เศษฤา 700 ทหารใหม่ถึง 2000 ไมใช่ฤา ถึงที่กรุงก็เล่าฤา
 หังเมืองควยกำลังทหารนี้ว่าใคร ๆ ถึงมีตัวก็เหมือนไม่มีตัวหมด มีแต่ทาน [พระบาท-
 สมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ] เจ้าฟ้าอิศราพงศ์กับลูกทานจะเป็นที่พึ่งราษฎรทั้งปวงต่อไปไม่
 ไรฤา..."

² Walter F. Vella, The Impact of the West on Government
 in Thailand (Berkeley : University of California Press, 1955),
 p. 321. "พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามมักไม่ค่อยไว้วางพระทัยผู้ใดเพราะเกรงจะก่อการ
 กบฏแย่งราชบัลลังก์".

³ พระราชหัตถเลขา... เรื่องเดิม หน้า 163.

ตั้งกล่าวนี้นี้ก็ทรงมีลายพระหัตถ์ไปเช่นนั้นจริง ก็คงจะเป็นทำนองประชดประชัน ในขณะที่เดียวกัน แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงว่าขุนพระทัยไม่ใช่น้อย เมื่อถูกเปรียบเทียบกับสมเด็จพระอนุชาเช่นนั้น และยังมีอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความไม่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อถูกเปรียบเทียบกับสมเด็จพระอนุชา คือ การที่หมอบรัดเลตีความในบทความ "การเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ" (ที่พระองค์มอบหมายให้ถอดความเป็นภาษาอังกฤษ) ตอนหนึ่งผิดไป และทำให้เข้าใจว่าสมเด็จพระอนุชาทรงมีคุณสมบัติที่เฉลียวฉลาด และมีพระปรีชาสามารถที่จะปกครองราชอาณาจักรได้ดีกว่าพระองค์นั้น ทำให้พระองค์ทรงพระพิโรธอย่างมาก หมอบรัดเลได้แก้ตัวว่าข้อผิดพลาดดังกล่าว เกิดขึ้นจากคำภาษาไทยที่คลุมเครือ เพราะข้อความกล่าวเป็นนัยว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระชนมายุอ่อนกว่าใครคนหนึ่ง แต่ก็มีใบบอกให้แนชส่งไปว่าผู้นั้นคือใคร หมอบรัดเลจึงเข้าใจเองว่าคงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระชนมายุอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

จากตัวอย่างดังกล่าวนี้ จะสังเกตเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะรู้สึกไม่พอพระทัยเป็นอย่างมาก เมื่อถูกเปรียบเทียบกับทรงคอยคุณสมบัติกว่าสมเด็จพระอนุชา และเป็นเหตุให้ทรงระแวงไปว่าพระอนุชาจะก่อการกบฏ ความรู้สึกทั้งสองประการเป็นส่วนผลักดันให้พระองค์ทรงมีความรู้สึกที่ "ไม่ชอบ" แต่ไม่ถึงกับชิงชังพระอนุชาอย่างเห็นได้ชัด คือ ในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงราชทูตคือ พระยามนตรีสุริยวงศ์และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดีบุคคลหลังเป็นผู้ที่ทรงโปรดปรานมากนั้น แทบทุกฉบับจะตองกล่าวกระแฉะกระแฉะ เสียดสี และตำหนิติเตียนสมเด็จพระอนุชาอยู่เป็นนิจ และที่ซ้ำร้ายยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ทรงออกประกาศพระราชบัญญัติฉบับหนึ่งชื่อ "ประกาศห้ามมิให้เล่นแอวดาว" มีข้อความประณามผู้นิยมคนตรีชนนี้ว่าไม่รักชาติบ้านเมือง และระบุงการ

¹ Bradley Journal February 7, 1852 as quoted in Cowan, op. cit., p. 57; Moffat, op. cit., pp. 54-5.

ลงอาญาปรับภาณีแกมผู้ฝ่าฝืนคำประกาศไว้ด้วย¹ การกระทำเช่นนี้รู้สึกว่าเป็นการจงพระทัยที่จะตอบโต้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะใกร ๆ ก็ทราบดีแม้แต่ชาวต่างประเทศที่มาเยือนเมืองไทยต่างก็ทราบกันดีว่า การเล่นแฉวลาว่าเป็นคนตรีที่โปรดปรานที่สุดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว

ส่วนการตอบโต้ของฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พบหลักฐานก็มีเพียงเรื่องเดียวที่เห็นได้ชัด คือ การที่พระองค์ช่วยกู้ชื่อเสียง ภูความศรัทธาของหมอบรัดเลในเรื่องการทำสุติกรรมแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เชิญหมอบรัดเลและหมอลหลวง (แผนโบราณ) ร่วมกันถวายการรักษาสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งทรงพระประชวรหนักภายหลังประสูติก่อนกำหนดและภายหลังจากทรงอยู่ไฟแบบโบราณแล้ว แต่ก็ไม่ได้ผลเพราะพระนางสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสื่อมศรัทธาในแพทย์แผนปัจจุบันของหมอบรัดเล ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีความรู้สึกเช่นนั้น กลับมอบหมายให้หมอบรัดเลถวายการรักษาประกอบการสุติกรรมตามแพทย์แผนปัจจุบันให้กับพระสนมของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว² (อันที่จริงความเลื่อมใสศรัทธาดังกล่าวพระองค์ทรงมีมาแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว เพราะพระองค์ได้เชิญให้หมอบรัดเลทำการรักษาพระสนมของพระองค์โดยตรงที่เดียว)³ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเรื่องขัดแย้งกัน แต่ก็ไม่

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411, หน้า 192.

² Bradley Journal October 25, 1852 as quoted in Cowan, op. cit., p. 57.

³ คี.บี. บรัดเล, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จกหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทยสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 59-60.

ปรากฏว่าทรงมีเรื่องขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เกิดขึ้นจนตลอดรัชกาล และในภายหลังใกล้
ที่สมเด็จพระอนุชาจวนสวรรคตทั้งสองพระองค์ก็ได้รับความเข้าพระทัยซึ่งกันและกัน และ
คืนดีต่อกัน

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระบรมราชอำนาจทางการเมืองจะคอยเพิกเฉยอันใดก็ตามแต่ ก็มีขึ้นจะเป็นเรื่องเสียหายเสียทีเดียว กลับเป็นผลดีที่
ทำให้พระองค์ได้มีโอกาสศึกษาระเบียบวิธีการบริหารราชการและเตรียมตัวเพื่อเป็นกำลัง
สำรองสำหรับเหตุการณ์ฉุกเฉินที่จะเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้รับความเคารพจากภายในและภายนอกประเทศมาก ทุก ๆ คนก็ยอมรับและตระหนักดีว่าพระองค์ทรงมีพระกำลัง
และอำนาจเพียงพอที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ฉุกเฉิน และความเชื่อมั่นนี้เอง ได้มีส่วนสร้าง
เสถียรภาพให้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

พระอำนาจในทางการเมืองของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์เดียว
ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีบทบาททางการเมืองแผ่ลออกไป เพราะพระองค์ต้องเข้ามาพัว-
พันกับการเมืองที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากพระองค์
ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลด้วยอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยา-
ศรีสุริยวงศ์และพรรคพวกในเครือตระกูลขุนนาง เพื่อดำรงคุ้ยแหว่งอำนาจตั้งใดกล่าวแล้ว
ข้างต้น ดังนั้นพระองค์จึงไม่มีอำนาจทางการเมืองโดยตรง

ในระยะของการมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2416)
อำนาจทางการเมืองซึ่งได้แก่การบังคับบัญชาสั่งราชการแผ่นดินเป็นเด็ดขาดตกอยู่แก่เจ้า-
พระยาศรีสุริยวงศ์แต่เพียงผู้เดียว ดังนั้นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งได้รับการแต่งตั้งด้วย

¹ Smith, op. cit., I (1869), 7-8.

อิทธิพลของท่านผู้นี้ ย่อมไม่มีอำนาจแต่อย่างใด เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินแต่ในนามเท่านั้น¹ ในเมื่ออำนาจสิทธิ์ขาดเป็นของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทรงปฏิบัติราชกิจตามที่ฝ่ายผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นผู้กำหนดให้ โดยมีหลักมุ่งประสงค์อยู่สองประการ คือ เพื่อให้ราชการบ้านเมืองดำเนินไปโดยเรียบร้อยเป็นปกติสุข และเพื่อจะฝึกหัดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงสามารถบริหารราชการแผ่นดินได้เองอีกประการหนึ่ง² สำหรับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็เช่นกัน ได้รับการจัดระเบียบพระอุปราชานุกิจให้ โดยกำหนดเวลา 11 นาฬิกาทุกวันจะต้องเสด็จไปยังพระบรมมหาราชวัง ไปประทับที่ในท้องเจดีย์วงเวียนสุทนต์ ทรงฟังปรึกษาราชการเพื่อทรงศึกษาเท่านั้น มิได้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปรึกษาแต่อย่างใด³ อย่างไรก็ตามแม้จะปราศจากอำนาจดังกล่าวแล้ว แต่สำหรับวังการเมืองภายนอก (ต่างประเทศ) แม้จะไม่มีพระอำนาจทางปฏิบัติแต่อย่างใด ในทางทฤษฎีแล้วพระองค์ยังได้รับการถวายเกียรติยศพอสมควร ได้แก่การลงพระปรมาภิไธยมอบอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศควบคู่กับพระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴ ตลอดจนได้รับมอบหมายหน้าที่รับรองเสด็จผู้แขกเมืองตามราชประเพณี⁵ ทางด้านต่าง-

¹ พระบรมราชาวัตในรัชกาลที่ 5, หน้า 20-21.

² สมเด็จพระบรมราชาวัตในรัชกาลที่ 5, หน้า 280.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 309

⁴ The Siamese legation in Paris, comp., State Papers of the Kingdom of Siam (London : William Ridgway, 1886), p. 1

⁵ Smith, op. cit., I (1869) 207, II (1870) 227.

ประเทศก็ถวายความเคารพพระองค์ท่านเองเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น มีพระราชสาส์มมาถึงบ้าง¹ มีของทรงยินดีมาถวายบ้าง ประเทศฝรั่งเศสก็ยังคงถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แกรนด์ออฟฟิซเซอร์ (Grand Officer)² เช่นเดียวกับที่เคยถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน แม้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงและมีการประกาศลยศเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ในคานการเมืองภายนอก การปฏิบัติพระภารกิจทางทฤษฎีในคานการต้อนรับแขกเมือง ก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ทางคานต่างประเทศ ยังคงถวายความเคารพมายังพระองค์เสมอคนเสมอปลาย อย่างไรก็ตาม การดำรงไว้ซึ่งพระอำนาจทางทฤษฎีในบางประการ หาได้ดำรงไว้ตลอดรัชกาลไม่ เพราะในช่วงหลังซึ่งเป็นระยะที่พ้นจากสมัยที่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงว่าราชการแผ่นดินโดยเด็ดขาดแต่เพียงพระองค์เดียวนั้น การถวายพระเกียรติยศทางทฤษฎีซึ่งมีแต่เพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะในเรื่องของการลงพระปรมาภิไธยมอบอำนาจแต่งตั้งผู้ทำสนธิสัญญา ถูกละเว้นอย่างจงใจ จะปรากฏพระนามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น³ เมื่อเปรียบเทียบกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว แม้พระองค์ไม่ได้เข้าเกี่ยวข้องกับการเมืองเลย แต่ก็ยังได้รับเกียรติยศดังกล่าวนี้ อาจเป็นเพราะทรงมีฐานะเสมอ "พระเจ้า-

¹ *Ibid.*, III (1871) 333.

² Smith, *op. cit.*, V (1873) 116.

³ *The Siamese legation in Paris, op. cit.*, pp. 10, 20, 36, 56, 62, 72, 95, 128, 146, 149, 158, 179. สนธิสัญญาที่ทำกับต่างประเทศในระยะภายหลังจากเหตุการณ์รุนแรงแล้ว ไม่ปรากฏพระนามของกรมพระราชวังบวร ๗ เล่มมีแต่พระนามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๗ โดยทรงใช้แต่เพียงว่า "His Majesty The King of Siam".

แผ่นดิน" นั่นเอง เพราะเหตุไฉนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจึงมีฐานะทางการเมืองเป็นไปในลักษณะดังกล่าวนี้ สืบเนื่องมาจากวงการเมืองภายในประเทศที่มีความลึกลับและสลับซับซ้อนนั่นเอง กล่าวคือ การเมืองภายในเริ่มมีความตึงเครียดและแตกแยกเป็นสองฝ่ายมาแต่คนรัชกาล สืบเนื่องจากการที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ส่วนอำนาจในการแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โดยปราศจากความยินยอมพร้อมเพรียงของผู้เขาประชุม แต่ฝ่ายที่คัดค้านก็ไม่สามารถจะโต้ตอบได้เพราะเกรงกลัวอิทธิพลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และคนในเครือตระกูลขุนนางคนๆ นั้นเอง สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เป็นธรรมดาที่พระองค์ย่อมมีความรู้สึกไม่พอใจพระทัยต่อการริครองอำนาจของพระองค์ อันเป็นอำนาจโดยชอบธรรมที่จะแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ ปรากฏพระองค์ได้กล่าวประจักษ์ถึงการแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไว้ในพระราชนิพนธ์ของพระองค์ว่า

...ท่านเสนาบดีปฤชณาว่า พระองค์เจ้าอรชวลิตซึ่งต้นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิชาเป็นช่างเขาวนเกลากลึง ให้เป็นกรมพระราชวังรับพระบัลลังก์เป็นที่ 16 จะไต่คุ่มขำไทของวังหน้าทอไป เป็นวังหน้าซึ่งมิได้เป็นพระราชโอรสพระเจ้าแผ่นดินใหญ่และพระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงเลือกเองเป็นที่ 1 ตั้งแต่กรุงทวารวดีจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์บัดนี้¹

¹ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479), หน้า 93.

เมื่อไม่ทรงพอพระราชหฤทัยต่อการถูก "แย่งอำนาจ" ไปดังกล่าวแล้วพระองค์เองก็มี ความรู้สึกที่ไม่ดีต่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไปด้วย ด้วยสาเหตุหลายประการ คือ ประการแรก ทรงรู้สึกว่าการที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจงรักภักดีต่อสมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์ศรีสุนทรมากกว่าพระองค์บ้างแน่นอน เพราะทรงเป็นหนี้บุญคุณที่ได้รับตำแหน่ง แต่ ความรู้สึกที่รุนแรงยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่สมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์ศรีสุนทรอนุญาตให้ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงมีกองทัพบก กองทัพเรือ สะสมอาวุธได้โดยไม่กำหนดขอบ เขต ตลอดจนมีข้าราชการมากมาย มีเงินภาษีอากรใช้สอยยิ่งใหญ่อีกด้วยเช่นเดียวกับพระบาท- สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทำให้พระองค์ระแวงมากขึ้น เพราะเป็นการกระทำที่ ท้าทายพระราชอำนาจของพระองค์ และเป็นการแข่งขันกับฝ่ายพระราชวังหลวงอย่างจริงจัง ทั้ง ๆ ที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมียศเป็นเพียงพระองค์เจ้าวังหน้า ซึ่งควรจะลดพระยศ ให้ต่ำกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3 ก็ยอมทำได้ แต่ไม่ได้ทำ ดังนั้น การที่ฝ่ายวังหน้ามีข้อได้เปรียบดังกล่าวนี้ ยิ่งทำให้พระองค์รู้สึกเหมือนกับว่าเป็นการกระ- ทำอันส่อเจตนาของสมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์ศรีสุนทร ความรู้สึกส่วนพระองค์ที่มีต่อกรม พระราชวังบวรวิชัยชาญอีกประการหนึ่งคือ ความแตกต่างในเรื่องวัย พระองค์มีพระชนมายุ อ่อนชันชากว่าถึง 17 ปี เมื่อพิจารณาครุ่นอยู่ในร่นราวคราวเดียวกับพระโอรสของกรม- พระราชวังบวรวิชัยชาญ ดังนั้นความรู้สึกของพระองค์ต่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจึง เป็นความรู้สึกของคนต่างวัยกัน ทรงมีพระราชปรารภในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้า- พ้ากรมพระยานำรายนประจักษ์ว่า พระองค์ไม่ทรงคุ้นเคยและไม่มีความไวใจ¹ ซึ่งเป็นความ รู้สึกของพระเจ้าแผ่นดินที่มีต่อพระมหากษัตริย์ของพระองค์ อันเป็นความรู้สึกที่ผิดแผกไป จากรัชกาลก่อน ๆ เพราะพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ นั้นก่อนดำรงพระอิสริยยศ เคย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงสมเด็จพระเจ้าพ้ากรม- พระยานำรายนประจักษ์, ลงวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2417, พิมพ์ใน อนุวัติ สุธสิสังกราม, สมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์ศรีสุนทรศมทานุสรณ์, เล่ม 1, หน้า 495-6.

เป็นผู้ที่คุ้นเคยสนิทสนมกับฝ่ายพระราชวังหลวงทุกพระองค์ นอกจากความรู้สึกในความแตกต่างของวัยแล้ว การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวังหลวงกับวังหน้าในอดีต ซึ่งไม่ปรากฏว่าทั้งสองฝ่ายจะลงรอยกันได้สนิท¹ ภัยการที่ทรงมีอคติและเกรงว่าประวัติศาสตร์จะซ้ำรอย และภัยเหตุผลอื่น ๆ ดังกล่าวแล้ว เป็นเหตุให้พระองค์ทรงมีความระแวงและสงสัยในพฤติกรรมของฝ่ายวังหน้ามากขึ้น

นี่เป็นความรู้สึกอันตึงเครียดที่ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และความตึงเครียดทางการเมืองซึ่งเริ่มแตกแยกเป็นสองฝ่ายแต่เริ่มแรกรัชกาลนั้นก็บังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ไปในขณะเดียวกัน เช่น มีข้าราชการหลายคนที่ไม่เห็นด้วยกับอิทธิพลและอำนาจของสมเด็จพระยามบรมมหาราชวีริยวงศ์และเครือตระกูลขุนนาง ก็ได้ฝึกไต่กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อก่อการปฏิรูปฯ วางแผนลดอำนาจสมเด็จพระยามบรมมหาราชวีริยวงศ์² แต่พระองค์ก็มีไหว้ความสนับสนุนแต่อย่างใด เพราะทรงตระหนักดีว่าไม่มีอำนาจเพียงพอ ดังนั้นความรู้สึกที่ตึงเครียดทางการเมืองก็ยังมีขึ้นเรื่อย ๆ มา แต่ไม่ปรากฏเด่นชัดจนถึง พ.ศ. 2416 ซึ่งเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะโดยสมบูรณ์ จึงจัดให้พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งใหญ่เป็นครั้งที่ 2 เพื่อประกาศให้ทราบว่า แต่นี้ต่อไปพระองค์ผู้เดียวเท่านั้นที่จะมีอำนาจในการสั่งราชการแผ่นดิน และทำหน้าที่สำเร็จราชการแผ่นดินก็ต้องยกเลิกไปในครั้งนี้ด้วย

ในช่วงหลังนี้ ความตึงเครียดทางการเมืองได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น จนมีผู้สังเกตการณ์ได้วิจารณ์สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นว่าแบ่งเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่ม

¹ พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5, หน้า 5-16.

² Wyatt, The Politics of Reform in Thailand..., p. 43.

สยามหนุ่ม (Young Siam) กลุ่มสยามอนุรักษ (Conservative Siam) และกลุ่มสยามเก่า (Old Siam) ¹

กลุ่มสยามหนุ่ม ไคแกกอมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชการที่มีอายุน้อย มีหัวสมัยใหม่ได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างมาก พวกนี้มีใจปฏิปักษ์ต่อพวกสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์วงศ์ เป็นกลุ่มที่มีความปรารถนาที่จะปฏิรูปกรุงสยามให้สมัยใหม่ กลุ่มสยามอนุรักษ ไคแกกคือผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และผู้นับสนนซึ่งส่วนใหญ่ไคแกกคนในเครือตระกูลขุนนางนั่นเอง มีเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทวน) บุนนาค เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) บุนนาค และพระยาอาหารบริรักษ์ (นุด บุนนาค) บุหลาน ส่วนกลุ่มที่ 3 ที่เรียกว่าสยามเก่าหรือสยามคร่ำครึ ไคแกกข้าราชการชั้นผู้น้อยหรืออาวุโสพอสมควร มีไคอยู่ในกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 แต่เป็นผู้ที่มีผลประโยชน์จากวิธีการปกครองที่ไคมีมาแต่เดิม ² สำหรับกลุ่มนี้ ไม่มีบทบาททางการเมืองแต่อย่างใด มีเพียงสองกลุ่มแรกเท่านั้น ข้อที่น่าสังเกตคือ การที่แบ่งเป็นสยามหนุ่ม สยามอนุรักษ นั้นมิได้เป็นการแบ่งกันระหว่างเจ้านายกลุ่มหนึ่ง และขุนนางอีกกลุ่มหนึ่ง ทั้งนี้เพราะพระยาภาณุวงศ์ (พรหรือชุมพร) ซึ่งเป็นบงคนสนิทของอดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กลับเป็นราชเลขาการฝ่ายภาษาอังกฤษ และเป็นผู้ใกล้ชิดเบื้องยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ฝ่ายสยามหนุ่มยังมีคนในเครือตระกูล ๗ บางข้างอีกมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกที่อยู่ในเครือตระกูลชูโต และผู้ที่อยู่ในเครือตระกูลอมาตย์กุลซึ่งล้วนเป็นญาติ เกี่ยวของด้วยตระกูลขุนนางอีกหลายคน

สำหรับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ แม้ว่าพระองค์จะเป็นคนรุ่นที่ได้รับความนิยมตะวันตกอย่างมาก และจัดว่าเป็นคนรุ่นหนุ่มในขณะนั้น แต่พระองค์ก็ยอมไม่ไข่ฝาย

¹ Smith, op. cit., V (1873) 451.

² Wyatt, op. cit., pp. 44-7.

สยามหนุ่มอย่างแน่นอน และจะต้องกลับไปฝ่ายสยามอนุรักษ์อย่างเต็มที่เพราะทรงเป็น "หนี่" พระอิสริยยศต่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เมื่อสังเกตเห็นแล้วว่า วงการเมืองภายในแตกแยกเป็นกลุ่ม ๆ ดังกล่าวแล้ว ฝ่ายสยามหนุ่ม เริ่มวางแผนการปรับปรุงปฏิรูปการปกครองกรุงสยามในสาขา และระดับต่าง ๆ อย่างมากมาย มีจุดประสงค์ที่จะดึงอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ การปรับปรุงได้แก่ ออกประกาศแต่งตั้งเคาน์ซิล ออฟ สเตท และปริวี เคาน์ซิล (Council of State และ Privy Council) เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2417 ต่อมาได้บัญญัติศัพท์ว่ารัฐมนตรีและองคมนตรีสภา เคาน์ซิล ออฟ สเตท ประกอบด้วยข้าราชการ เจ้านาย และขุนนางอาวุโส 20 คนซึ่งมีหน้าที่ในการร่างพระราชบัญญัติ ฝ่ายปริวี เคาน์ซิล นั้นประกอบด้วย ข้าราชการอาวุโสรองลงมา ทั้งที่เป็นเจ้านายและขุนนางซึ่งทำหน้าที่เสมอเหมือนพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

ประมาณเวลาเดือนหนึ่งต่อมา คือในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2417 ได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยจัดการพระคลังทั้งปวง² ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติว่าพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ (ที่ออกในสมัยมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน) มีจุดประสงค์ที่จะไม่ให้ภาษีอากรอื่นเป็นผลประโยชน์ของรัฐต้องรั่วไหลไป เดือนต่อมาในวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2417 ประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยตลาดการศาดรับสิ่ง ซึ่งเป็นคำสั่งเกี่ยวกับค่านิยมให้เคร่งครัด

¹ ประกาศตั้งเคาน์ซิลที่ปลุขาราชการ เมื่อวันศุกร์ แรมแปดค่ำ เดือนเจก ปิจอดศก และพระราชบัญญัติสำหรับตัวเคาน์ซิลลอร์ ออฟ สเตทที่ปลุขาราชการแผ่นดิน แลปริวี เคาน์ซิลลอร์ที่ปลุขาราชการในพระองค์ ออกในปิจอดศก 1236 (พระนคร: โรงพิมพ์หลวง, 2417) ทั้งเล่ม.

² เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคินพุก และ บุญธรรม ศิริฤทธิ (ผู้รวบรวม). ประชุมกฎหมายประจำศก (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิแม็ค, 2478), เลม 8, หน้า 139-43.

และทรงตระเตรียมยั้งขึ้น¹ ต่อมาในวันที่ 21 สิงหาคม ออกพระราชบัญญัติพิทักษ์เกียรติยศของลูกหลานไท ซึ่งตราไว้ว่าลูกหลานที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2411 (ปีเสวยราชย์) จะเป็นไท เมื่ออายุครบ 21 ปี แต่ในเวลาเดียวกันในระหว่าง 21 ปีนี้ค่าตัวเด็กที่เป็นทาสเหล่านี้จะลดลงเรื่อย ๆ ชักคืบ นอกจากนี้ยังกำหนดให้ราคาของทาสคนอื่น ๆ ลดลงด้วยเรื่อย ๆ พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้บังคับในหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก (คือหัวเมืองกลาง ๆ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาลงไปถึงนครกึ่งธรรมราช สงขลา หัวเมืองชั้นนอกคือหัวเมืองอีสาน) เท่านั้น²

พระราชบัญญัติทั้งฉบับดังกล่าว ได้รับความคัดค้านอย่างรุนแรงจากฝ่ายที่ถูกกระทบกระเทือน เช่น เกี่ยวกับการตั้งเคาน์ซิล ออฟ เซกท และปรีวี เคาน์ซิล นั้น ทางฝ่ายเสนาบดีรู้สึกว่สาถนันพระมหากษัตริย์กำลังตั้งคณะรัฐบาลขึ้นมาใหม่อีกชุดหนึ่ง ควบคุมไปกับรัฐบาลที่มีอยู่แล้ว พระราชบัญญัติว่าด้วยการจัดการพระคลังทั้งปวงนั้น ฝ่ายเสนาบดีรู้สึกว่เป็นการกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ที่ตนได้มาอยู่มาก สำหรับพระราชบัญญัติว่าด้วยตลาดการศาลรับสั่งก็เช่นกัน เป็นการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของเจ้านายและขุนนางที่เคยเก็บค่าพิณัยจากคดีความตามกรมต่าง ๆ ของตนได้ตามใจชอบ แต่ที่สำคัญที่สุดคือพระราชบัญญัติว่าด้วยพิทักษ์เกียรติยศของลูกหลานไทนั้น การที่จะปลดปล่อยให้ลูกหลานเป็นไทเมื่ออายุ 21 หรือ การที่จะลดค่าตัวของทาสเหล่านี้ภายใน 21 ปีต่อมา นั้น เป็นการบั่นทอนทุนรอนของเจ้านายและขุนนางโดยตรง นอกจากจะเป็นการกัณฑ์ผลประโยชน์ทางการเงินแล้วก็เป็นการตัดกำลังและอำนาจไปโดยปริยาย และเป็นที่แน่ชัดว่การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมกระทบกระเทือนกรม-พระราชวังบวรวิชัยชาญควยอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง การออกพระราชบัญญัติดังกล่าว ึ่งได้รับการคัดค้านอย่างมาก เพราะเพียงสามเดือนภายหลังจากที่ออกพระราชบัญญัติ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 197-207.

เกษียรอายุถูกทาสถูกไทนั้น ก็มีประกาศออกมาใหม่ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2417 เป็นการประกาศว่าวาทกรรมเกี่ยวกับระบบทาส จะเป็นไปอย่างเชื่องช้า จะใช้เวลานานถึง 21 ปี จึงจะเป็นไท และจะไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อทาสที่เกิดก่อน พ.ศ. 2411¹ อันประกาศดังกล่าว เป็นการแสดงออกถึงการปรับความเข้าใจของฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับฝ่ายที่ถูกกระทบกระเทือน

อย่างไรก็ตาม บรรยากาสดังกล่าวในเมืองใน พ.ศ. 2417 ดึงเครียดขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2417 เป็นต้นไป ใค้มีหนังสือพิมพ์การเมืองฉบับแรกที่เป็นภาษาไทยและมีเจ้าของเป็นคนไทย คือ หนังสือพิมพ์ "ครุโฆวาท" ออกมาโจมตีฝ่ายสยามอนุรักษ์อย่างรุนแรง มีพระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคเป็นบรรณาธิการ ผู้สนับสนุนหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ คือพระยาภาสกรวงศ์ ดังนั้น หนังสือพิมพ์ฉบับนี้จึงเป็นกระบอกเสียงของฝ่ายสยามหนุ่ม² ยังมีปัจจัยอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้การเมืองดึงเครียดมากขึ้นคือ ในระหว่าง 3-4 เดือนภายหลังจากออกพระราชบัญญัติหลายฉบับแล้ว พระยาอาหารบริรักษ์ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปรีวี เคานซิลลอร์ดถูกไล่ออกเมื่อเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2417 ในข้อหาอธรรมบังหลวง ซึ่งเป็นการกระทำผิดต่อการปฏิญาณตนต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ ด้วยเหตุนี้เอง อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและเจ้าพระยาสุรรังค์ไวยวัฒน์ (วร) จึงไม่เห็นด้วยกับการปฏิญาณตนก่อนเป็นปรีวี เคานซิลลอร์ด และไม่ยอมรับตำแหน่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 216-21.

² เตช บุนนาค, "หนังสือพิมพ์การเมืองฉบับแรก", วิทยาสารปริทัศน์, 21 (5 กันยายน, 2513), 50-52, 68.

³ รัชวดี สุทธิสงคราม, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 684.

เชียว โดยอ้างว่าสุขภาพไม่สมบูรณ์¹ (ท่านเองเกี่ยวกับป่วยการเมือง) เมื่อมีการคัดค้านต่าง ๆ นานา ๆ แล้วฝ่ายสยามหนุ่มก็ยังคงตอบโต้อยู่เสมอ ๆ เช่น ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2417 ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยปรีชาจัดการในเคาน์ซิล ออก! แสดงประกาศว่าที่มีการก่อตั้งปรีชา เคาน์ซิลและปรับปรุงการคลังนี้มีพวกทุจริตเท่านั้นที่จะเสียหาย และที่ปรับปรุงเพราะต้องการเพิ่มรายได้ของรัฐเพื่อปรับปรุงการคมนาคม ฯลฯ² อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการออกพระราชบัญญัติปรับความเข้าใจกันบ้าง แต่ฝ่ายสยามหนุ่มก็ยังไม่ลดละที่จะโจมตีอยู่เรื่อยไปจนกระทั่งเป็นชนวนระเบิดให้เกิดเหตุการณ์วังหน้าขึ้น อันเป็นการแสดงออกถึงการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ ชนวนระเบิดนั้นก็คือ การที่พระยาภาสกรวงศ์ (พร) ได้เขียนบทความโจมตีฝ่ายสยามอนุรักษ์ลงในหนังสือ "ครุโณวาท" ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2417 เป็นการโจมตีการทำงานของพวกสยามอนุรักษ์ว่าทำงานลมเหลว และยังกล่าวอีกว่าพวกเขาจะจงรักภักดีต่อราชวงศ์ที่ปกครองและภักดีต่อผู้สืบราชสมบัติที่เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น⁴ เป็นการแสดงให้เห็นว่ากลุ่มสยามหนุ่มปฏิเสธและไม่ยอมรับว่าตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นตำแหน่งที่ถูกต้อง ฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเมื่อได้รับการตอบโต้เช่นนี้ และในขณะเดียวกันได้รับหนังสือตั้ง (ท่านองมนตรีสนเห็นในปัจจุบัน) ไปว่าจะมีการลอบปลงพระชนม์พระองค์ ก็ยิ่งทำให้พระองค์หวาดกลัวมากขึ้น นอกจากนั้น ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้สนับสนุนที่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 665-9.

² เสถียร ลายลักษณ์, เรื่องเดิม, หน้า 271-5.

³ Wyatt, *op. cit.*, p. 58.

⁴ ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2508), หน้า 35.

เข้มแข็งของพระองค์พันตำแหน่งไป การก่อกองเกาะซัดทั้งสองเป็นที่ปรักษาน์ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีผู้สนับสนุนมากขึ้น อนึ่ง การปฏิรูปในด้านการคลัง และการศาลใน พ.ศ. 2417 ก็ทำให้กำลังของเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดีขึ้น ทั้งนี้การปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ของฝ่ายสยามหนุ่มซึ่งเป็นการกระทำที่ท้าทายฝ่ายสยามเก่าและกัณฑ์ทำให้ฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญต้องเสียผลประโยชน์ไปในเมื่ออดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินซึ่งเป็นผู้สนับสนุนที่เข้มแข็งที่สุดของพระองค์ มีอำนาจลดน้อยถอยลง ความรู้สึกวิตกกังวลดังกล่าวนี้ ประกอบกับการโจมตีอย่างรุนแรงของพระยาภาสกรวงศ์ในหนังสือพิมพ์ "ครุโณวาท" ทำให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญรู้สึกว่าจะไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ทรงตอบโต้ด้วยการระดมพลในเวลากลางคืนอันเป็นยามศึกสังคัที่ผู้คนชาวพระนครพากันหลับนอน¹ นอกจากระดมพลแล้วยังสร้างสมอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้ เตรียมพร้อมอย่างมากมายอีกด้วย อันมหาของพระองค์ก็กลายเป็นตัวแทนของฝ่ายสยามอนุรักษ์และสยามหนุ่มทั้งสองฝ่ายนั่นเอง ส่วนอดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในระหว่งนี้ก็ได้เดินทางไปราชบุรีอย่างเงียบ ๆ (ดูประหนึ่งว่าเป็นการสนับสนุนอย่างไม่เปิดเผย) การระดมพลฝ่ายวังหน้าเช่นนี้คงดีเป็นการข่มขู่ฝ่ายวังหลวงอย่างเห็นได้ชัด เมื่อถึงคืนวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2417 ได้เกิดเพลิงไหม้ใกล้โรงเก็บปืนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ทหารวังหน้าถืออาวุธครบมือจะเข้าไปวังหลวงเพื่อช่วยดับไฟ² แต่ถูกปฏิเสธ ฝ่ายวังหลวงได้จัดการดับไฟจนเรียบร้อยแล้ว ก็เตรียมจัดเวรยามระดมพลอย่างเข้มแข็งเพิ่มพูนกำลังบนกำแพงวัง เพื่อเตรียมพร้อมที่จะเผชิญเหตุการณ์ร้าย เพราะฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ไว้วางพระทัย เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ที่ร้ายแรงถึงสองประการในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือ เหตุการณ์ระดมพลของฝ่ายวัง-

¹ ฝั่งวชิ สหศิริสงคราม, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 692-701.

² Sir Andrew Clarke, "My First Visit to Siam", Contemporary Review, 81 (1902), 221-30 as quoted in Wyatt, op. cit., p. 60.

หน้า และเพลิงไหม้ในพระบรมมหาราชวัง และทหารวังท่าช้างถืออาวุธเข้ามาช่วยดับไฟ
อีกด้วย จึงทำให้พระองค์ต้องเตรียมพร้อมเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ร้ายแรง¹ ภายหลังจาก
ที่ดับเพลิงสงบเรียบร้อยแล้วพระองค์ได้มีพระราชหัตถเลขาเรียกตัวสมเด็จพระยาบรมม-
มหาศรีสุริยวงศ์มาจากราชบุรี เพื่อแสวงหาสาเหตุทางปริศนาคำเข้าใจกับฝ่ายวังหน้า และหา
หนทางลดอำนาจในตำแหน่งการทหารอง เพื่อจะป้องกันมิให้เกิดความระแวงสงสัยซึ่งกันและ
กันต่อไป แต่ยังไม่ทันจะได้เจรจา กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็อพยพครอบครัวและ
ข้าราชการที่ไว้วางพระทัยหนีไปอาศัยในเขตกรุงสุลต่านอังกฤษเมื่อคืนวันที่ 2 มกราคม พ.ศ.
2417² สันนิษฐานว่าคงหวังพึ่งกรุงสุลต่านอังกฤษทั้ง ๆ ที่กรุงสุลต่านใหญ่ชื่อซอมีส บอร์ช น็อกซ์
(Thomas George Knox) ได้กลับไปเยือนอังกฤษเป็นการพักผ่อนชั่วคราว พฤติการณ์
ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญดังกล่าว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระดำริว่าคงจะมีการวางแผนการมานานแล้วที่จะก่อ "เหตุการณ์วังหน้า" ขึ้นโดย
นายซอมีส บอร์ช น็อกซ์ หวังว่าจะถวายเป็นภรรยาให้กับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ถ้า
หากว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจะ
ได้ครองราชสมบัติและธิดาของน็อกซ์จะไ้เป็นพระราชเทวี³

ในระยะสองเดือนต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนา-
บดีได้ค้นหาทางประนีประนอม แต่ฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ยังยืนยันกรานที่จะไม่
เจรจาอะไรทั้งสิ้น เพราะผู้รักษาการแทนในตำแหน่งกรุงสุลต่านให้ความมั่นใจว่าอังกฤษ

¹ ธีรวิทย์ สุทธิสงคราม, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 710.

² ถ้าเทียบปฏิทินทางสุริยคติจะนับเป็น พ.ศ. 2418.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงสมเด็จพระยาบรมม-
หาศรีสุริยวงศ์, ฉบับวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2417, พิมพ์ใน ธีรวิทย์ สุทธิสงคราม,
เรื่องเดิม เล่ม 1, หน้า 497.

จะเอาเรือรบมาช่วย และขณะนี้เรือรบก็เดินทางมาจากฮ่องกงแล้ว แต่การกระทำเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะอันที่จริงแล้วฝ่ายรัฐบาลไทยมีพระราชหัตถเลขาไปถึงข้าหลวงอังกฤษที่สิงคโปร์เชิญให้ข้าหลวงอังกฤษนั้นเป็นผู้ไกล่เกลี่ย เท่ากับฝ่ายรัฐบาลสยามได้กระทำเสียก่อนที่อังกฤษจะเข้ามาแทรกแซงเอง ข้าหลวงอังกฤษในขณะนั้นชื่อ เซอร์ แอนดรูว์ คลาร์ก (Sir Andrew Clarke) นั่งเรือรบจากสิงคโปร์มาถึงกรุงเทพฯ ราวกลางเดือนกุมภาพันธ์ และแล้วเหตุการณ์ก็ตรงกันข้ามกับที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงหวังเอาไว้ เพราะเซอร์ แอนดรูว์ คลาร์ก กลับถือว่าคดีพิพาทระหว่างวังหลวงและวังหนานั้นเป็นเหตุการณ์ภายในทั้งสิ้น¹ และไม่ยินยอมเข้ามาแทรกแซงแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ในเมื่ออังกฤษไม่ยอมสนับสนุนฝ่ายวังหนาน กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจึงต้องยอมเจรจากับฝ่ายพระราชวังหลวง การเจรจามีผลสำคัญ คือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญยอมรับข้อเสนอที่ว่า ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป พระองค์จะมีทหารไพร่พลถืออาวุธในวังหน้าได้อย่างมากที่สุดเพียง 200 คน แต่ในเวลาเดียวกันฝ่ายพระราชวังหลวงก็ทรงอะลุ่มอล่วยให้โดยยอมให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้รับส่วนของรายได้จากภาษีอากรต่าง ๆ มากขึ้นเท่ากับก่อนเริ่มรัชกาล (เพราะในระยะที่มีการปฏิรูปใน พ.ศ. 2417 ฝ่ายวังหน้าถูกริครอบครองเรื่องภาษีอากรเสียมาก)²

วิจารณ์อย่างกว้าง ๆ เหตุการณ์ร้ายแรงซึ่ง คร. เคว็ด เค. ไวธท์ เรียกว่า "เหตุการณ์วังหน้า" (Wangna Incident) ในขั้นแรก แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อการริเริ่มการปฏิรูปการปกครองครั้งที่หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาจจะทำให้ระบอบการเมืองของกรุงสยามที่มีอยู่ในสมัยนั้นพินาศลงก็ได้ และอาจเป็นสื่อแห่งการเปิดช่องทางให้ประเทศมหาอำนาจ คือ อังกฤษ เข้ามาพัวพันกับการเมืองการปกครองของไทยอย่างใกล้ชิดก็ได้ แท้ก็โชคที่มิได้เป็นเช่นนั้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 764-6, 801.

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 1864-84, "ภาคผนวก".

ผลไคผลเสียในระยะยาวและสั้นของ "เหตุการณ์วังหน้า" อาจสรุปได้ดังนี้ คือ ในสัญญาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างวังหลวงวังหน้าหรือที่เรียกว่า "คำประนีประนอม" ¹ นั้น สังเกตได้ทันทีว่า ฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทางการเมืองคือ มีทหารได้เพียง 200 คน แต่ในเวลาเดียวกันทางฝ่ายพระราชวังหลวงก็เป็นผู้พ่ายแพ้ทางผลประโยชน์รายได้อย่างมากมายเหมือนกันคือต้องยอมให้ฝ่ายวังหน้าได้ส่วนรายได้จากภาษีอากรและอื่น ๆ มากขึ้นกว่าเดิมเสียอีก ซึ่งหมายความว่า การปฏิรูปทางด้านการศึกษา และการเงินนั้นจะต้องชะงักงันโดยปริยาย

ผลไคผลเสียในระยะยาวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ การที่ทรงประสบกับการคัดค้านอย่างรุนแรงครั้งนี้ก็ได้ทรงตระหนักว่า การที่จะปฏิรูปนี้จะต้องดำเนินการให้ละมุนละม่อมกว่าที่เคยกระทำมาแล้วใน พ.ศ. 2417 ซึ่งเป็นการศึกษาที่จะปฏิรูปกระชั้นทันรุนแรงและมากมายเกินไป เห็นได้จากทรงมีพระราชหัตถเลขาขอรองให้พระอนุชาทั้งหลาย หรือข้าราชการที่อยู่ในค่ายสยามหนุ่มเหล่า ๆ การโจมตีฝ่ายตรงข้ามลงบ้าง ² และในเดือนสองเดือนต่อมาคือเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2418 หนังสือพิมพ์ "ศรโฆวาท" ก็ได้ปลุกดม นอกเหนือไปจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตระหนักว่าการคัดค้านต่อการปฏิรูปนี้มีมากเกินไปที่จะปฏิรูปไคผลโดยฉับพลัน พระองค์ยังทรงแสดงให้เห็นว่าทรงเมื่อนายในการปกครองและถึงกับใช้

¹ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงเจ้าฟ้าภาณุรังษี, ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2418, พิมพ์ใน อนุรักษ์ สุนทรสิขกรรม, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 787-8.

พระราชทรัพย์ซื้อที่ที่ชวาไว้ เพื่อที่จะสละราชสมบัติและประทับที่นั่น¹ การที่ทรงมีพระ-
 อารมณ์เช่นนี้ บ่อมสะท้อนให้เห็นบรรยากาศทางการเมืองในระบอบนั้นได้ดี

ผลไคผลเสียอีกประการหนึ่งที่บอกเห็นได้จากวงการเมืองภายในนั้นก็คื ผล
 ไคผลเสียที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษ เป็นที่น่าสนใจว่า เซอร์ แอนครัว
 คลาร์ก หรืออีกนัยหนึ่งคือรัฐบาลอังกฤษถือว่า "เหตุการณ์วังหน้า" เป็นเหตุการณ์ภายในซึ่ง
 อังกฤษไม่ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับนอกเหนือจากเป็นกรรมการไกล่เกลี่ยเท่านั้น และอังกฤษ
 ก็ไม่สนับสนุนฝ่ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญแต่ประการใด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอังกฤษนั้น
 ถือหลักเสถียรภาพทางการเมืองภายในกรุงสยามซึ่งมีรากฐานอยู่บนการสืบพระราชบัลลังก์
 อันถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น ดังนั้นแสดงให้เห็นว่าทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส มีนโยบาย
 อย่างเดียวกับกรุงสยามคือให้เสถียรภาพทางการเมือง ทั้งนี้เพราะอังกฤษสนับสนุนพระ-
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่ยอมให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเรียกร้องให้
 กงสุลฝรั่งเศสเข้ามาบีบบทบาทในการไกล่เกลี่ย "เหตุการณ์วังหน้า" ควบ

ภายหลัง "เหตุการณ์วังหน้า" แล้วกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญถูกลดอำนาจทาง
 การทหารตั้งโคกลาวมาแล้ว บทบาททางการเมืองของพระองค์ก็ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับ
 อีกเลย จะเข้าเกี่ยวกับคือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราช-
 โองการเท่านั้น ปรากฏในช่วงชีวิตของพระองค์ (พ.ศ. 2418 - พ.ศ. 2428) ทรง
 เข้ามามีส่วนร่วมปรึกษาราชการที่เกี่ยวข้องกับการเมืองเพียงสองครั้งเท่านั้น คือ เมื่อ

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงเจ้าฟ้ามหามาลาฯ,
 ลงวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2419, พิมพ์ใน ญัตติ สุธสิขสงคราม, เรื่องเดิม, เล่ม 2,
 หน้า 856.

พ.ศ. 2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาเรื่องจัมกอง 1 ครั้ง-
 หนึ่ง และครั้งที่สองใน พ.ศ. 2423 ทรงปรึกษาเรื่องแกไขสนธิสัญญาอังกฤษ 2 แต่
 ฐานะของพระองค์ในการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองทั้งสองครั้งนี้ แทบจะไม่มี ความ
 หมายแต่อย่างใดเพราะเกี่ยวกับเรื่อง "จัมกอง" นั้น ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชหัตถ-
 เลขาไปขอความเห็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
 อยู่หัวได้ทรงปรึกษาคองกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เรียบร้อยแล้วว่าจะทำ
 อย่างไรเพื่อยกเลิกประเพณีจัมกอง แต่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ปรารถนา
 จะลองตีพวกเคาน์ซิล ออฟ เซตท จึงกราบทูลขอให้มีพระราชดำรัสปรึกษาเจ้านายผู้ใหญ่
 กับเคาน์ซิล ออฟ เซตท ให้ทำความเข้าใจเฉพาะตัวทุกคน ว่าควรจะไปจัมกองเมือง
 จีนตามประเพณีโบราณต่อไปหรือไม่ เจ้านายก็มี กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญองค์หนึ่ง
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรวิชัยชาญองค์หนึ่ง เห็นว่าไม่ควรไปจัมกองทั้งสองพระ-
 องค์ ความเห็นของพวกเคาน์ซิลลอร์ (อาจเทียบได้กับองคมนตรี) ต่างกันเป็นสองฝ่าย
 ฝ่ายหนึ่งเห็นควรไปจัมกอง แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่เห็นควรไปจัมกอง เป็นเหตุให้ฝ่ายหนึ่งไ้
 รับคำชม อีกฝ่ายหนึ่งไ้รับคำตำหนิ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะไม่มีการจัด

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, พระราชหัตถเลขาพระ-
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ๗ วัน 2-8 ค่ำ จ.ศ. 1239
 (11 มิถุนายน 2420).

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{24}{42}$, พระราช-
 หัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ๗, วัน 4⁶
 ค่ำ จ.ศ. 1242 (14 เมษายน 2423).

๕๐

กรมการปกครองจังหวัดนนทบุรี

คำสั่งกรมการปกครองจังหวัดนนทบุรี เรื่อง อนุมัติ

สัญญาซื้อขายที่ดินของทางราชการในเขตกรุงเทพมหานคร
ที่ดินของกรมการปกครอง จังหวัดนนทบุรี ซึ่งอยู่เลขที่ ๑๑๑ ถนน
พหลโยธิน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๑๑ และโฉนดที่ดินเลขที่ ๑๑๑
ที่ดินของกรมการปกครอง จังหวัดนนทบุรี ซึ่งอยู่เลขที่ ๑๑๑ ถนน
พหลโยธิน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๑๑ และโฉนดที่ดินเลขที่ ๑๑๑
ของกรมการปกครอง จังหวัดนนทบุรี ซึ่งอยู่เลขที่ ๑๑๑ ถนน
พหลโยธิน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๑๑ และโฉนดที่ดินเลขที่ ๑๑๑

บทประพันธ์ที่พูดสวดไพศณีย์ ~~บทที่~~ สวดพร้อมกันสี่ภาค
ได้แก่ (๑) บทที่ ๑๑๗ บทที่ ๑๑๘ บทที่ ๑๑๙ บทที่ ๑๒๐
๑๒๑ บทที่ ๑๒๒ บทที่ ๑๒๓ บทที่ ๑๒๔ บทที่ ๑๒๕ บทที่ ๑๒๖
๑๒๗ บทที่ ๑๒๘ บทที่ ๑๒๙ บทที่ ๑๓๐ = สวดสวดพร้อมกัน
บทที่ ๑๓๑ = สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน
สวดสวดพร้อมกัน ๑๑๓๓ = สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน
สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน
สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน
สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน สวดสวดพร้อมกัน

คนไปจับก่องอีกต่อไป¹ สำหรับบทบาททางการเมืองครั้งหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดเชิญไปร่วมปรึกษาเรื่องการแก้ไขสนธิสัญญาทำอังกฤษใน พ.ศ. 2423 นั้น พระองค์มิได้มีบทบาทสำคัญแต่อย่างใดเพราะการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำเช่นนั้น ด้วยทรงมีเจตนาที่จะให้กงสุลอังกฤษเห็นว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมีบทบาทในทางการเมืองตามสมควร และจะไต่ส่งข่าวไปยังต่างประเทศว่าฝ่ายวังหลวงและวังหน้ามีความสนิทสนมกันเช่นเดิม² แต่ความเป็นจริงก็ทำเป็นเช่นนั้นไม่ พระองค์มิได้มีบทบาททางการเมืองเลย

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้า, เล่ม 16, หน้า 123-5.

² จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 9 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), หน้า 47.

๑๓/๑๕

เมื่อ นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม
 นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

นายแพทย์ประจักษ์ศิลปาคม

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงมีถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ว่าด้วยเรื่องปรึกษาแก้ไขสนธิสัญญาทำอังกฤษ

สิทธิในราชสมบัติ

โดยทั่วไปเชื่อกันว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์ คือตำแหน่งผู้รับรัชทายาท ตามปกติ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตเมื่อใด ถ้ามีพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเป็นพระราชโอรส หรือ พระอนุชาก็ตาม พระมหากษัตริย์ย่อมได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ แต่พระเจ้าแผ่นดินอาจจะทรงแต่งตั้งเจ้านายองค์หนึ่งเป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติก็ได้ดังเช่นใดกล่าวนำแล้ว ในตอนต้น แต่ในกรณีที่ไม่มีพระมหากษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดินก็ยอมทรงพระบรมเชษฐาภาพ โดยสมบูรณ์ที่จะมอบราชสมบัติให้กับพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งทรงเห็นว่าพระปรีชาสามารถควรจะเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ และในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตไปโดยไม่ได้นัดผู้ใดไว้ อำนาจในการเลือกผู้สืบราชสมบัติตกแก่พระบรมวงศานุวงศ์ พระสงฆราชาคณะและข้าราชการใหญ่โดยซึ่งพร้อมใจกันเลือก โดยมากมักเลือกจากพระราชโอรสและพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน

พระมหากษัตริย์หรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งหมด หกพระองค์มีเพียงพระองค์เดียวที่ได้รับราชสมบัติ นอกนั้นก็เสด็จทิวงคตเสียก่อนที่จะสิ้นรัชกาลทุกพระองค์ไป ดังนั้นปัญหาการสืบราชสมบัติจึงเป็นไปในทำนองที่สร้างความพอใจให้กับฝ่ายพระราชวังหลวง การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพียงพระองค์เดียวที่ได้รับราชสมบัติ และก็ไม่มีการกล่าวหาว่าเป็นการขัดประเพณีก็จริงที่ พระองค์เป็นพระราชโอรสพระองค์โตอันประสูติแต่พระอัครมเหสีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั่นเอง ถ้าหากเป็นพระอนุชาหรือพระราชวงศานุวงศ์ผู้อื่น ก็คงมีการคัดค้านเกิดขึ้นอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงดังที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์ก่อนได้ประสบมา แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมอบราชสมบัติพระราชทาน เมื่อก่อนเสด็จสวรรคตด้วยพระองค์เอง เป็นการประกาศยืนยันแน่นอนอีกด้วยนั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีการคัดค้านแต่อย่างใด ประกอบกับในสถานการณ์ขณะนั้นไม่มีเจ้านายพระองค์ใดเหมาะสมด้วย ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์อื่นๆ แม้จะได้เข้าครอบครองราชบัลลังก์เพราะพระประวิติมิได้เป็นไปตามอายุขัย อย่างไรก็ตาม

ในขณะที่ดำรงพระชนม์ชีพ พระองค์ก็ยังได้มีบทบาทในราชบัลลังก์มากน้อยต่างกันตามสถานการณ์แต่ละสมัย ๆ

สำหรับกรมพระราชวังวรมหาสุรสิงหนาทนั้น พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภ-
 พุทธิยาภรณ์ (พระองค์เจ้าธานีนิวัต) ทรงแสดงความเห็นไว้ว่า แม่พระองค์จะทรงเป็นผู้
 ดำรงพระยศสูงรองจากพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม ทางทฤษฎีแล้วพระองค์มีใญ่สืบราชสมบัติ
 ทั้งนี้เพราะตามโบราณราชประเพณีในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช พระเจ้าแผ่นดินแต่ละองค์
 ได้รับเลือกจากสภาขุนนางซึ่งประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และคณะเสนาบดี¹
 คำกล่าวที่ว่า ทางทฤษฎีพระองค์มีใญ่ที่จะสืบราชสมบัตินั้นไม่ค่อยถูกต้องนัก เพราะความ
 เป็นจริงทรงมีสิทธิในราชสมบัติอย่างเต็มที่ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีหรือปฏิบัติ เพราะพระองค์
 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชถูกต้องตามโบราณราชประเพณีแล้วซึ่งเป็นการถูกต้อง
 ตามทฤษฎี ส่วนทางปฏิบัติ พระองค์มีคุณสมบัติที่เหมาะสมหลายประการได้แก่ ทรงรอบรู้
 กิจการบ้านเมืองเป็นอย่างดี ทรงมีคุณสมบัติเป็นนักรบที่มีพระปรีชาสามารถอันเป็นสิ่งจำเป็น
 ต่อสภาพการรบบ้านเมืองในขณะนั้น นอกจากนั้นก็ทรงมีกำลังทหารซึ่งล้วนปรากฏฝีมือมาแล้ว
 อย่างมากมายอีกด้วย คุณสมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นก็เพียงพอที่จะสนับสนุนให้พระองค์ทรง
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้อย่างดี เพราะในขณะนั้นไม่มีผู้ใดที่จะเหมาะสมเท่าพระองค์

อนึ่ง ในเรื่องสิทธิในราชบัลลังก์ของพระองค์นั้น ได้มีข้อสังเกตที่น่าสนใจปรากฏ
 ขึ้นในพระราชพงศาวดารหลายฉบับ กล่าวคือ ถ้อยคำในการแต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุป-
 ราชที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารมีลักษณะแตกต่างไปจากถ้อยคำที่ประกาศแต่งตั้งสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งน่าจะสันนิษฐานว่าเป็นการแสดง
 เจตนารมณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในเรื่องรัชทายาทครั้งนี้ คือ ใน

¹ Dhani Nivat, "The Reconstruction of Rama I of the Chakri
 Dynasty", JSS, XLIII (August, 1955) 41.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าว่า "ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชให้
เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่าราชการพระนครกึ่งหนึ่ง" ¹ และในพระราชพงศาว-
ดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียมกล่าวสั้น ๆ ว่า "...มีราชโองการดำรัสให้สมเด็จพระอนุ-
ชาธิราชเป็นอุปราช..." ² ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเลหรือฉบับพิมพ์สอง
เล่มกล่าวว่า "จึงมีพระราชโองการดำรัสให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จเถลิงราชมโห-
ศวรรย ณ ที่พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่าราชการพระนครกึ่งหนึ่ง
..." ³ จะเห็นได้ว่าในพระราชพงศาวดารทั้งสามฉบับมิได้เน้นให้เห็นถึงคำว่า "รัชทา-
ยาท" เลย แต่ในการสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้ขอความว่า "ให้เป็น
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช ผู้รับรัชทายาท" ⁴ ซึ่งก็ได้นั้นให้เห็นถึง
ความแตกต่างในเจตนารมณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้อีกว่า พระองค์
ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสเป็นผู้รับรัชทายาทสืบต่อจากพระองค์นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทมิได้ออกาสขึ้นครอบ-
ครองราชบัลลังก์ แต่ในขณะดำรงพระชนม์ชีพ ได้มีการเตรียมการเพื่อรับราชสมบัติไว้
เหมือนกัน ได้มีหลักฐานยืนยันว่าพระองค์เตรียมการเพื่อรับราชสมบัติโดยสร้างพระราชมณ-
เทียรไว้อย่างใหญ่โตและประณีตบรรจง ด้วยตั้งพระราชหฤทัยว่าเมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิ-
ราชเสด็จสวรรคต ถึงเวลาที่พระองค์จะได้รับราชสมบัติจะเสด็จประทับอยู่พระราชวังบวร-

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 443.

² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม..., หน้า 742.

³ พระราชพงษาวดารกรุงเก่า [ฉบับหมอบรัดเล], หน้า 655.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2, เล่ม 1, หน้า 11.

สถานมงคลตามแบบอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่เสด็จลงมา
ประทับวังหลวง¹ การกระเตรียมถึงกล่าวนี้อาจจะเป็นความจริง เพราะพระองค์ไกรวม
กองราษฎรกรุงฯ และนำประเทศรอดพ้นจากอริราชไพรี ด้วยน้ำพักน้ำแรงของพระ-
องค์เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากนี้ พระองค์ดำรงพระยศ
เป็นพระมหากษัตริย์ตลอดตามทำนองคลองธรรมซึ่งหมายความว่า จะเป็นผู้รับรัชทายาท
ต่อไป ฉะนั้นเมื่อสิ้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ราชสมบัติก็ควรเป็นของพระ-
องค์โดยชอบธรรม

นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความเห็นว่าแม่พระองค์ไม่ได้รับราชสมบัติเนื่องจากพระ-
ราชประวัติไม่เป็นไปตามอายุขัย ก่อนเสด็จสวรรคตเพียงเล็กน้อยพระองค์ยังไต่กล่าวเป็น
เชิงอาลัยอาวรณ์ในราชสมบัติ จนต่อมาพระโอรสสองพระองค์คือพระองค์เจ้าลำดวน และ
พระองค์เจ้าอินทปัตถ์ถือเป็นเหตุกบฏเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ โดยรับสั่งว่า "สมบัติทั้งนี้พระองค์
ไต่กระทำให้สีกสงครามก่แค้นขึ้นได้ก็เพราะพระองค์ทั้งสิ้น ไม่ควรจะให้สมบัติตกไปได้แก่ลูก
หลานวังหลวง ผู้ใดมีสติปัญญาให้เร่งคิดเอาเถิด"² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
ทรงสันนิษฐานว่า คำกล่าวนั้นคงได้ทราบเมื่อตอนที่มีการชำระไตสวนผู้กบฏ เป็นเหตุให้
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงน้อยพระทัยในสมเด็จพระอนุชาว่า เพราะผู้ใหญ่
พูดจาไพเราะเช่นนั้น เด็กจึงกำเริบ³ ถ้อยคำที่กล่าวเป็นการยุยงส่งเสริมนี้ เจ้าพระยา-

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 13, หน้า 42.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
หน้า 66-7.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม, หน้า

ทิพากรวงศ์สันนิษฐานว่าเป็นเหตุให้พระองค์เจ้าลำควนและพระองค์เจ้าอินท์ท้าวเรียวใจ คบคิดของชุมนุมชนที่มีฝีมือดี ๆ จนความทราบถึงพระกรรมฝ่ายพระราชวังหลวง เมื่อกรม-พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตแล้ว จึงได้จัดการจับกุมผู้คบคิดมาลงโทษ¹

สำหรับในเรื่องนี้ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพได้ประทานความเห็นอีก ลักษณะหนึ่งว่า การที่พระโอรสทั้งสองคืบกบฏขึ้นคงเป็นเพราะเข้าพระทัยผิดไปว่าพระ-บิดาได้ทูลขอให้พวกตนโคตรองวังหน้าอย่างรับมรดกในสกุลสามัญชน มิได้คำนึงว่าเป็นพระ-ราชวังสำหรับพระมหาอุปราช ดังปรากฏในคำกลอนของพระองค์เจ้าหญิงกัมพูชนัตรตอน หนึ่งว่า

... จึงทูลฝากพระนิเวศน์ที่เคยครอง
ประสิทธิ์ป้องมอบไว้ไต่ฐูลี
ฝากหนอชติยานุชาควย
จงเชิญช่วยโอบอ้อมถนอมศรี...
อนึ่งหนอวารนารณผู้สืบสนอง
โปรดให้ครองพระนิเวศน์เหมือนปางหลัง
อย่าบาราศ์ให้รักรามวัง
ก็รับสั่งอวยเออพระโองการ...²

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

² พระองค์เจ้าหญิงกัมพูชนัตร, นิพนธ์วังหน้า, หน้า 19.

ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตเจ้านายฝ่ายวังหน้าไม่ได้เข้าไป
ครองวังหน้าทั้งปรารณาจึงโกรธแค้นคบคิดกันเป็นกบฏกั๊งกล่าว ¹

ตามความเห็นของผู้เขียน คำกล่าวที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนนั้น อาจเป็น
ความจริง อาจเป็นจิตใจสำนึกของพระองค์ทรงไม่ฝันจะได้ครอบครอง พระองค์ทรงทุ่ม
กำลังกายและกำลังใจก่อสร้างกรุงเทพ ฯ ย้ายข้าศึกให้เกรงขามด้วยดีพระหัตถ์ของ
พระองค์แท้ ๆ ตามวิสัยของบุรุษทั่วไป คงปรารณาจะได้ครองในสิ่งที่ตนลงทุนไป
เมื่อตนเองไม่มีโอกาสก็ปรารณาจะให้ลูกหลานได้ครอบครองแทนตนใดก็ฉนั้น ค่าย-
เหตุนี้กระมังจึงเป็นเหตุให้พระองค์คำรัสเช่นนั้น ประกอบกับขณะนั้นพระองค์ประชวร
หนักมาก มีพระอาการทุกขเวทนา มีน้ำพระทัยขุ่นมัวครัสเพื่อเจตต่าง ๆ นา ๆ ถึงกับ
จะเอาพระแสงดาบแทงพระองค์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาที่เคย ² เพราะฉะนั้นหากพระ-
องค์ทรงอยู่ในสภาวะที่ปกติแล้ว พระองค์คงจะไม่กระทำเช่นนั้นเด็ดขาด ถ้าพระองค์มี
แผนการที่จะแย่งราชสมบัติ ก็คงไม่ปล่อยให้เวลานั้นนานจนประชวร เพราะโอกาส
เปิดไว้สำหรับพระองค์มากมายนัก เช่น ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
โลกเสด็จไปตีเมืองทวายซึ่งเป็นแดนทุรกันตาร ในครั้งนั้นพระองค์ไม่ใคร่เสด็จไปทวาย
เพราะได้รับพระราชโองการให้ไปจัดการปกครองหัวเมืองเชียงใหม่ เมื่อเสร็จจาก
การตั้งเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้น ถ้าทรงมีแผนการจะแย่งชิงราชสมบัติก็คงไม่ปล่อยให้
โอกาสนี้ คงกลับมาตีราชบัลลังก์ได้โดยง่ายดาย เพราะการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปตีทวายซึ่งเป็นแดนทุรกันตาร นับว่าเป็นการเสี่ยงต่อถอยันตรา
มาก แต่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทหาได้ฉวยโอกาสเหมาะในครั้งนั้นไม่ กลับ
ยกทัพขึ้นไปอารักขาสมเด็จพระเชษฐาธิราช และอัญเชิญให้เสด็จกลับพระนคร ส่วน

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม,
หน้า 54.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-6.

พระองค์ก็รับภาระค้นหาที่ข้าศึกแทน เหตุการณ์ตอนนี้ก็ได้พิสูจน์ถึงความจงรักภักดีของพระองค์เป็นอย่างดี ถ้าพระองค์ไม่นำพระทัยทุจริตมิกัดข้อตรงต่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชแล้ว จะรีบยกทัพตามไปอารักขาเพื่ออะไร กลับมารอหาที่พระนคร ถ้าบังเอิญเป็นคราวเคราะห์ของสมเด็จพระเชษฐาธิราชต้องมีอันเป็นไปในแดนหูกันการ ก็จะได้ก้าวสู่อำนาจบัลลังก์อย่างง่ายดาย

นอกจากนี้ ในการที่พระองค์ทรงมีพระอำนาจในทางการทหารมาก มีไพร่พลที่ปรากฏฝีมืออยู่ในบังคับบัญชาจำนวนมากทั้งเป็นทหารบกและทหารเรือ ก็เป็นเครื่องสนับสนุนให้พระองค์เขายึดอำนาจได้โดยสะดวก แต่พระองค์มิได้นำข้อได้เปรียบดังกล่าวนี้ มาแสวงหาผลประโยชน์แก่พระองค์ ทรงนำมาเพื่อเป็นประโยชน์ในราชการสงครามแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หาได้นำมาเป็นเครื่องแสวงหาพระอำนาจสำหรับพระองค์เองไม่

นอกจากอุทธานรณทั้งสองครั้งกล่าวมาแล้ว ยังมีช่องทางอื่น ๆ อีกที่สนับสนุนให้พระองค์แย่งชิงราชสมบัติได้โดยสะดวก กล่าวคือ หากพระองค์คิดทุจริตไม่ซื่อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็อาจอาศัยความร่วมมือจากเจ้าประเทศราช โดยเฉพาะเขมรและเจ้าเมืองเหนือโดยเฉพาเมืองเชียงใหม่ เข้าร่วมมือกับพระองค์ได้โดยสะดวก เพราะทั้งสองเมืองก็ได้ประจักษ์ฝีมือพระหัตถ์ของพระองค์จนนับครั้งไม่ถ้วนแล้ว โดยเฉพาะหัวเมืองเหนือพระองค์เคยปกครองมาแต่สมัยยังดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชิตวาธิราช มาก่อน แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นพระองค์ยังเป็นบุตรเขยของเจ้าเมืองทั้งสองอีกด้วยโดยอภิเษกกับเจ้าจรจาดิศาเจ้าเมืองเชียงใหม่ และนักองอี่ นักองเภอาธิศาสมเด็จพระอุทัยราชา ทรงอุปการะเลี้ยงดูแต่งตั้งให้เป็นพระอัครชายาและพระสนมเอกตามลำดับ จะเห็นได้ว่า การที่พระองค์ทรงมีสัมพันธภาพอันดีต่อเจ้าเมืองทั้งสองก็นับเป็นโอกาสอันดีที่จะกระทำกรไ้สำเร็จ แต่พระองค์มิได้ฉวยโอกาสในครั้งนี้เข้าแย่งชิงราชบัลลังก์เลย

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์อีกตอนหนึ่งที่น่าจะเป็นโอกาสที่พระองค์จะเข้าแย่งชิงราชสมบัติ คือ ตอนที่วังหน้าวังหลวงเกิดพิพาทกันด้วยเรื่องแข่งเรือและเบียดหัวคิง

ขนาดน้ำเป็นชั้นย่อมจะประชิดประหารกัน แต่สมเด็จพระที่นั่งทั้งสองเสด็จไปไกลเกลียด
ก็ยุติลงไถ่ควยก็ ในโอกาสที่เจ้าพระองคมีน้ำพระทัยถือทิวและมีน้ำพระทัยคิดจะแย่งราช-
สมบัติก็คงไม่คืนได้ง่าย ๆ คงถือโอกาสสวมรอยก่อกองการวิวาทจนลุกลามเป็นที่กกลางเมือง
แย่งชิงราชสมบัติได้

จากเหตุผดต่าง ๆ ที่ยกมานี้ ก็อาจจะลบล้างคำกล่าวหาที่ว่าพระองค์
ปรารถนาจะแย่งชิงราชสมบัติได้ ไม่เพียงแต่พระองค์ไม่ปรารถนาแต่เพียงอย่างเดียว
พระองค์ยังเป็นกำลังสำคัญในการปกป้องคุ้มครองราชบัลลังก์ถวายพระบาทสมเด็จพระ-
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอีกด้วย ก็จะเห็นได้จากทรงเสนอความเห็นพร้อมทั้งกราบทูลขอ
พระราชทานน้ำพระโอรสองค์เล็ก ๆ ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไปสำเร็จโทษ
เพราะทรงยึดมั่นในคำโบราณที่ว่า "ตัดหวายอย่าไว้หนามหน่อ ฆ่าพ่ออย่าไว้ลูก" ซึ่งจะ
อุปถัมภ์คำชู้ตอไปนั้นจะไม่เกิดประโยชน์ จะเป็นเสี้ยนหนามตอไปข้างหน้า แต่พระบาท-
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิเสธความหวังดีในครั้งนี้เสีย เพราะทรงอาศัยรัก
ในพระราชนัดดา คือ เจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์ แผนการป้องกันราชบัลลังก์ของพระองค์เป็นอัน
ต้องล้มเหลว และคำพยากรณ์ของพระองค์ก็เป็นไปดังที่คาดไว้คือ เกิดกบฏสมเด็จพระเจ้าฟ้า-
สุพันธุวงศ์ กรมขุนกษัตราธิบดีในรัชกาลที่ 2 และในคราวนี้เอง คำพยากรณ์ของพระองค์
ได้กลายเป็นความจริง และนำมาปฏิบัติตามคถวการประหารชีวิตทั้งบิดาและบุตรชาย
คถวเกรงจะเกิดประวัติศาสตร์ซ้ำรอยขึ้นอีก นอกจากนี้การที่พระองค์ถูกลอบประทุษร้าย
ในเวลาเสด็จทรงบาตรครั้งหนึ่งและถูกชู่จะเอาชีวิตอีกครั้งหนึ่งในคราวที่จะเสด็จไปบูรณะ
วัดสุวรรณการาราม กรุงศรีอยุธยา¹ ก็ย่อมประจักษ์ว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิง-
หนาททรงเป็นปรกาการอันมั่นคงแข็งแรงในการคุ้มครองราชบัลลังก์ ถ้าจะทำลายราชบัล-
ลังก์ก็ต้องคิดทำลายพระอนุชาลงเสียก่อน หากแผนการของผู้อลอบประทุษร้ายเป็นไปตาม

¹ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, นิพนธ์วังหน้า, หน้า 6.

ความประสงค์ พระองค์เสด็จสวรรคต ก็จะเป็นการสูญเสียที่ใหญ่หลวงยิ่งนัก เพราะเป็นการสร้างความสั่นสะเทือนให้กับราชบัลลังก์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพราะบ้านเมืองอยู่ในภาวะหน้าสิ่วหน้าขวาน หากสิ้นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทไปแล้ว รัฐบาลจะคลอนแคลนมากทีเดียว

สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์และกรมพระราชวังบวรมหาคักกิติพลเสพย์ขณะดำรงพระชนม์ชีพ มิได้มีบทบาทในราชบัลลังก์เช่นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท อย่างไรก็ตามหากดำรงพระชนม์ชีพจนสิ้นรัชกาล กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์พึงได้รับราชสมบัติตามราชประเพณี แต่อาจจะมิได้คิดว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นจะได้แต่งตั้งพระราชโอรสของพระองค์เองเป็นรัชทายาท แต่ตามพระอิสริยยศตำแหน่งพระมหาอุปราชยอมไครองแผ่นดิน โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรมหาคักกิติพลเสพย์อาจจะมิได้คิดคำนึง เพราะทรงมีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับสภาวะการณบ้านเมืองในขณะนั้นถึงโลกดวมาแล้วข้างตน แต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ชีพไปเสียก่อน การสืบราชสมบัติจึงมิได้ตกแก่ฝ่ายวังหน้า

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์ไม่มีคำกล่าวหาว่าจะเตรียมตัวเพื่อรับราชสมบัติแต่อย่างใด ยิ่งไปกว่านั้นโดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรมหาคักกิติพลเสพย์ยังทรงมีพระจริยาวัตรต่อมพระองค์อีกด้วย เพราะทรงเห็นว่าเดิมพระองค์มีศเป็นเพียงพระองค์เจ้าเท่านั้น ดังนั้นความไฝ่ฝันในราชสมบัติจึงไม่ปรากฏ

ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 สิทธิที่จะไครองราชบัลลังก์กล่าวโดยนิตินัยแล้ว มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียวที่มีสิทธิในราชบัลลังก์ขณะดำรงพระบวรราชอิสริยยศ เพราะทรงได้รับคำเชิญให้ครองราชบัลลังก์รวมกันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในคำถวายราชสมบัติของบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย

พระบรมวงศานุวงศ์ และพระสงฆ์ราชาคณะ¹ และในขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกพระองค์เป็นองครักษ์ทนายทโดยสมบูรณ์ตามกฎหมายอีกด้วย พร้อมกันนั้นก็โปรดทรงเตรียมการไว้ล่วงหน้าคือ ทรงสร้างวังนั้นต่อขยายขึ้นเพื่อเตรียมไว้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสพระราชธิดาในยามที่พระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เพื่อมิให้เป็นที่ก่อกว้างแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย² จะเห็นได้ว่าโดยพระบรมราชอิสริยยศทรงมีพระอำนาจโดยสมบูรณ์ในราชบัลลังก์ร่วมกับสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชโดยที่ไม่มีผู้ใดจะอ้างสิทธิได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากพระบรมราชกรณียกิจของพระองค์ในคานต่าง ๆ คุประหนึ่งว่ามีใครสนพระทัยโยคีต่อราชบัลลังก์เลย กล่าวคือไม่ทรงเอาพระทัยใส่ในราชการบ้านเมืองเท่าที่ควร มักทรงใช้เวลาในการเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งไกลกลับมาแล้ว มีนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งคือศาสตราจารย์ ดร. วิฑูเลียม เตาเวิน แห่งมหาวิทยาลัยลอนดอนได้ให้ความเห็นว่า การที่พระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรดังกล่าวนี้ อาจเป็นเพราะทรงตระหนักว่าพระองค์ไม่มีสิทธิในราชบัลลังก์เสียแล้ว เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ได้สองปีก็ประสูติเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ จึงทำให้พระองค์ทรงใช้ชีวิตที่ค่อนข้างจะไม่รีบร้อน ซึ่งแตกต่างไปจากที่เคยปฏิบัติในสมัยรัชกาลที่ 3³ นอกจากนี้ยังมีเหตุผลส่วนพระองค์บางประการที่ทำให้พระองค์ไม่เอาพระธุระการงาน คือทรงประชวรเป็นวรรณโรคซึ่งเป็นโรคร้ายแรงในสมัยนั้น ทรงตระหนักดีว่าจะทรงมีพระชนมายุได้ไม่นานยาว จึงมักทรงใช้เวลาเที่ยวเตร่

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, เล่ม 1, หน้า 4-5.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาต่อราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 เรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, หน้า 279.

³ Cowan, op. cit., p. 58.

รักษาพระองค์ตามหัวเมืองอยู่เนื่อง ๆ¹ อย่างไรก็ตาม แม่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีใค้คำนึงถึงปัญหาสืบราชบัลลังก์ กลับเตรียมการให้พระอนุชาเป็นรัชทายาท ด้วยการสร้างวังนั้นที่อุทยานสำหรับพระโอรสธิดาคงถาวรแล้ว

แม่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงไวซึ่งพระบรมราชอำนาจในราชบัลลังก์คงถาวรแล้ว ยังมีคนกล่าวหาว่าพระองค์พยายามจะแย่งชิงราชสมบัติ โดยเล่าลือว่าพระองค์สะสมเครื่องศาสตราวุธไว้มากมายก็เพื่อการนี้ แม่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงระแวงอยู่เสมอ และทรงวิตกกังวลแต่แต่คำเล่าลือที่ว่าวังหน้ามีทหารมากกว่าวังหลวงตั้งไกลถาวรมาแล้ว คำกล่าวหาคงถาวรนี้ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าไม่เป็นความจริง เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงขอเท็จจริงโดยสารภาพความจริงให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหายกังวลพระทัย ขอเท็จจริงในเรื่องนี้ได้จากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งรู้เห็นเหตุการณ์ในขณะนั้นว่า ที่ทรงสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์นั้น มิได้คิดประทุษร้าย แต่ทรงสะสมไว้เพื่อป้องกันเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ต่างหาก² ผู้เขียนเชื่อในคำสารภาพดังกล่าว ถึงไม่สารภาพความจริง พระองค์คงไม่ปฏิบัติดังกล่าวหาหนั้น ถ้าจะทรงคิดทรยศก็คงทำไปแล้วเพราะมีโอกาสหลายครั้ง เช่น พระองค์เคยได้รับพระบรมราชโองการให้ดูแลราชการแผ่นดินเป็นเวลาหลายครั้งในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมือง

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยามหาวชิราวุฒราชานุภาพ, ตำนานสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เล่ม 13, หน้า 25. สมเด็จพระยามหาวชิราวุฒราชานุภาพ ทรงเล่าว่า "พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ประชวรเป็นวรมโรคอยู่หลายปี แต่ได้หมอกีโหลงเอาไว้อันไม่มีพระมังสัง มีแต่ไครงพระองค์จึงเสด็จสวรรคต".

² พระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 5, หน้า 15.

บางครั้ง ใช้เวลานานเป็นเดือนพระองค์มิได้นำกำลังทหารเข้ายึดราชบัลลังก์ เพียงเท่านั้นก็พิสูจน์ให้เห็นถึงน้ำพระทัยจงรักภักดีของพระองค์เพียงพอแล้ว

กรันถึงรัชกาลที่ 5 บทบาทในราชบัลลังก์ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นไปในอีกลักษณะหนึ่ง เพราะทรงเข้าดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหากษัตริย์ที่ผิดแปลกไปจากโบราณราชประเพณีดังกล่าวแล้ว ดังนั้นจึงมีผู้ให้ความเห็นว่าพระองค์มิได้อยู่ในฐานะที่จะรับราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๆ ที่พระองค์ดำรงตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์ ท่านผู้กล่าวนั้น คือ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมท่าในรัชกาลที่ 5 ได้แสดงความเห็นในโอกาสที่โต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิในราชบัลลังก์ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญกับลอร์ด คาร์บี (Derby) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ณ กรุงลอนดอนว่า ที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไม่ทรงมีสิทธิในราชบัลลังก์เนื่องจากไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ว่าตำแหน่งวังหน้าจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และได้อ้างธรรมเนียมของราชตระกูลในการรับราชสมบัติของกรุงรัตนโกสินทร์ มีปรากฏเช่นนั้น¹ จะเห็นได้ว่าเป็นข้ออ้างที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงที่เกี่ยว เพราะแม้ไม่ปรากฏตัวบทกฎหมาย แต่ก็เป็นที่ยึดถือกันมาว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์คือผู้รับรัชทายาท และที่อ้างประเพณีการครองราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีได้ตกแก่วังหน้านั้น อันที่จริงมิได้เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีแต่อย่างใด เหตุการณ์เป็นไปในลักษณะนี้ เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ (ยกเว้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ได้เสด็จสวรรคตไปเสียก่อนสิ้นรัชกาลทุกพระองค์ หากดำรงพระชนมชีพก็พึงได้รับราชสมบัติ ภายสถานการณ์ดังกล่าวนี้ท่านผู้นี้จึงได้อ้างว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งไม่เป็นการถูกต้องนัก อันที่จริง เหตุผลที่แท้จริงสำหรับเรื่องนี้จะสืบเนื่องมาจากการที่พระ-

¹ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5", หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ, เส้นกินสองขา, มัดที่ 247, เล่มที่ 10, เลขที่ 2500, เรื่องหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ตอบท่านเคอร์บี เรื่องวังหลวงและเรื่องเอเซีย.

บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ไต่ทรงแต่งตั้งถวายพระองค์เองประการหนึ่ง และ
 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็มีไต่เป็นพระราชโอรสหรือพระอนุชาของพระองค์ ที่ยิ่งไป
 กว่านั้นก็กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้มีส่วนในการก่อเหตุการณร้ายแรงขึ้นนั่นเอง คัง
 นั้นหากราชสมบัติตกไปอยู่กับฝ่ายวังหน้าจะควยเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปก่อน หรือ ควยเหตุผลอันใดก็ตามแต่ ย่อมสร้างควมไม่พอใจ
 แก่ฝ่ายพระราชวังหลวงอย่างไม่มีปัญหา อย่างไรก็ตามหากพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
 เล่าเจ้าอยู่หัวสวรรคตไปเสียแต่ณรัชกาล (เมื่อครั้งประชวรหนัก) กรมพระราชวังบวร-
 วิชัยชาญอาจจะอยู่ในสายของผู้มีสิทธิในราชสมบัติควยเหมือนกัน แต่เมื่อพิจารณาถึงผู้มี
 อำนาจในขณะนั้นโดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ท่านผู้นี้คงไม่ยกราช-
 สมบัติถวายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นแน่ เพราะฝ่ายพระราชวังหลวงยังมีพระอนุชา
 ที่เป็นเจ้าฟ้าอีกถึงสองพระองค์ ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ถ้าท่านมอบราชสมบัติให้กับวัง-
 หน้า การสืบราชสมบัติก็จะไขว้เขวไต่ เพราะมีอุทาหรณ์มาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มักเกิด
 คีกรกลางเมืองระหว่างพระมหาอุปราชกับพระโอรสฝ่ายพระราชวังหลวง นอกจากนี้สม-
 เด็จพระยาคำรงราชานุภาพยังประทานความเห็นว่าการที่สมเด็จพระยาคำรงมหา-
 ศรีสุริยวงศ์ตั้งกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญขึ้น ก็มีไต่มีเจตนาจะให้สืบราชสมบัติออกจาก
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะท่านเห็นว่ากรมพระราชวังบวรวิชัย-
 ชาญมีพระชนม์อายุไต่กว่ามากถึง 17 ปี ฉะนั้นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็คังสิ้นพระ-
 ชนม์ไปก่อน ไม่มีโอกาสที่จะไต่รับราชสมบัติ¹ ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังก็คังเป็นไป
 ตามคำคาดการณ์ดังกล่าว คือกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญถึงคังไปก่อนถึง 25 ปี

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 117.

อย่างไรก็ตามเมื่อมาพิจารณาถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเอง ความความเป็นจริง มิได้ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการเตรียมตัวหรือการเข้าแย่งชิงราชสมบัติเลย โดยสังเกตจากพระจริยาวัตรของพระองค์ ทรงถ่อมพระองค์เช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมราชาธิบดี ราชการบ้านเมืองก็ทรงปฏิบัติไปตามพระบรมราชโองการทั้งสิ้น ถึงแม้จะมีการขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างวังหน้าวังหลวงถึงกับระดมพลตั้งกล่าว ก็มีสาเหตุจากความต้องการในราชสมบัติ แต่เป็นการแสดงออกถึงการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อการปฏิรูปการปกครองของฝ่ายสยามหนุ่ม และเป็นการระวังภัยอันตรายที่ได้รับจากหนังสือทิ้งไปเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แมบทบาทของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจะเป็นไปในทำนองถ่อมพระองค์ดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีความหวาดระแวงอยู่เรื่อยไปด้วยเหตุผลหลายประการทั้งที่โควิเคราะห์มาแล้ว แต่ภายหลัง "เหตุการณ์วังหน้า" แล้ว ฝ่ายพระราชวังหลวงก็มีใ้ระแวงสงสัยอีกต่อไป ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ดำรงพระชนมชีพอย่างสงบจนถึงวาระ หลังจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ขจัดปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับตำแหน่งนี้ ด้วยการประกาศยกเลิกและในขณะเดียวกันก็ทรงสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารขึ้นเป็นผู้รับรัชทายาทให้เป็นที่ถูกต้องแน่นอนตามกฎมนเฑียรบาลสืบต่อไป

จะเห็นได้ว่า แม้โดยตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งควรเป็นตำแหน่งที่ได้รับรัชทายาท แต่ทุกพระองค์ก็มีได้รับสิทธิดังกล่าว เนื่องแต่ทรงสิ้นพระชนม์ชีพไปก่อนสิ้นรัชกาลทุกพระองค์ (นอกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งก็บังเกิดผลคือการสืบราชบัลลังก์เพราะมีส่วนขจัดปัญหาความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นระหว่างพระมหากษัตริย์และพระราชโอรสฝ่ายพระราชวังหลวง อันปัญหาความยุ่งยากนั้นมักปรากฏมีขึ้นหลายครั้งในสมัยอยุธยา นอกจากนั้นยังมีลี้ภัยระยะยาวก็ตรงที่ว่า ถ้าหากเป็นไปได้ว่าฝ่ายวังหน้าได้มีโอกาสสืบราชบัลลังก์ ก็จะได้ประโยชน์ของประเทศที่ไม่เหมาะสมเท่าที่ควร ยกตัวอย่าง เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเป็นนักการทหาร คลุกคลีและเคยชินกับการวางมาตรการอันเด็ดขาดและรุนแรง ดังนั้นหากพระองค์ปกครองประเทศแล้ว ก็อาจจะเป็นยุคที่เผด็จการรุนแรงที่สุดก็เป็นได้ ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

นั้นก็เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำของประเทศ แม้ว่าพระองค์จะทรงมีพระปรีชาสามารถเป็น
 อัจฉริยะบุรุษก็ตาม ทั้งนี้เพราะทรงมีพระสติปัญญากว้างขวางกว่าคนร่วมสมัยอย่างมากมาย
 ดังนั้นหากจะทรงเป็นผู้นำและนักพัฒนาประเทศให้เจริญได้อย่างแท้จริง ก็คงจะพบอุปสรรค
 ยิ่งใหญ่ เพราะคนสมัยเก่าไม่อาจจะยินยอมให้พระองค์เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประ
 เพณีเก่า ๆ โดยฉับพลัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย